

الرد على ١٣ شبهة من أبرز شبهات
القرآنيين

(باللغة الأذرية)

**Quranilər in 13 məşhur
şübhesinə cavab**

Məsləhətçilər:

Fərman İsayev
Fərhad Adayev
Asim Məmmədov

Müəllif:

Sahib Əsədov

Kitabın içindəkilər:

1-ci şübhə: "Hədislərimi Quranla tutuşdurun" rəvayəti.

2-ci şübhə: «Biz Kitabda heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadıq.» ayəsinin mənası.

3-cü şübhə: «Biz Kitabı sənə hər şey üçün bir izah etdik.» ayəsinin mənası.

4-cü şübhə: Allah Zikri qoruyacağını deyir, bəs hədislər?

5-ci şübhə: «Quranda hər şey ətraflı izah olunub» ayəsinin düzgün izahı.

6-cı şübhə: Zəif və uydurma hədislər var, bunu necə anlayaq?!

7-ci şübhə: Hədislər vəhy deyilsə, ona necə inanaq?

8-ci şübhə: Peyğəmbərə itaət ayələri yalnız peyğəmbərin zamanına aiddirmi?

9-cu şübhə: Peyğəmbər hədis yazmağı birdəfəlik qadağan etmişdirmi?

10-cu şübhə: Hədislər peyğəmbərdən iki yüz il sonra yazılıb.

11-ci şübhə: Hədislər ağıla ziddir, belə olduqda onu necə qəbul edək?!

12-ci şübhə: Hədislər Qurana ziddir, belə olduqda onu necə qəbul edək?!

13-cü şübhə: Ömər ibnil-Xəttab'ın “Bizə Allahın kitabı yetər!” sözünün izahı.

Ön söz

Bismilləhir-Rahmənir-Rahim

Dəyərli oxucu! Bu dəfəki yazımızda Quranilərin (hədis inkarçıların) bəzi yayqın şübhələrinə cavablar verəcəyik. Bu şübhələrdən bəzilərinə qeyd edərək cavab vermək niyyətindəyik ki, insanlar maariflənsilər və bu təlbislərə (həqiqi mənanın batil mənalara yozulmasına) aldanmasınlar. Bu kiçik kitabda biz bəzi müqəddimələrə toxunmadan birbaşa Quranilərin şübhələrinə keçid edəcəyik. Bundan məqsəd isə bəzi sualların cavabını axtaran şəxslərə yardımçı vəsaitin hazırlanmasıdır. Gələcəkdə bu kitaba əlavələr edilərək yeni və ya daha yayqın şübhələrə cavabların daxil edilməsi də nəzərdə tutulmuşdur. Hələlik bu qədər cavabları toplamaq bəzi səbəblərdən mümkün oldu. Lakin, ümid edirəm ki, - Allahın izniylə - bu cür kitabların yazılması xüsusən də ölkəmizdə yayılmış Quran və hədis yoluna müxalif bütün firqələrə peyğəmbərin ilahi vəhy ilə gətirdiyi həqiqi yolu başa salmaqda, şübhəyə düşmüş şəxsləri aydınlatmaqda, məsələləri başa salmaqda çox faydalı olacaqdır. Şübhələrin bir arada cəm olunması və həmin şübhələrə bir-bir cavabların verilməsi həqiqət axtarışında olan insanlara çox mühüm bir yardım sayıla bilər. İnsanların fitnələrə düşməsi, haqdan uzaqlaşması, batilin çoxalmasının səbəblərindən biri də haqq əhlinin batil önündə susması, batili bəyan etməməsidir. Batilin aradan qalxması üçün isə haqqı insanlara çatdırmaq

lazımdır. Ona görə də Uca Allah buyurmuşdur: **De: «Haqq gəldi, batil puç olub getdi. Həqiqətən də, batil puçluğa məhkumdur!»** (əl-İsra, 81)

Allahdan istəyirəm ki, bu kiçik cəhdi bizdən qəbul etsin və insanlara faydalı etsin! Allahın Elçisi Muhəmmədə, onun ailəsinə və səhabələrinə Allahın salavatı və salamı olsun!

Yazdı: Sahib Əsədov
Səudiyyə Ərəbistanı,
Mədinə şəhəri. 2019.01.15

Birinci şübhə: “Hədislərimi Quranla tutuşdurun” rəvayəti.

Şübhə belədir: Peyğəmbərdən صلی اللہ علیہ وسلم rəvayət olunur: «Məndən sizə çatan xəbərləri Quranla tutuşdurun. Əgər o Qurana uyğun gələrsə, (deməli) onu mən demişəm. Əgər Qurana müxalif gələrsə, mən onu deməmişəm. Mən yalnız Allahın kitabına müvafiqəm və Allah onunla məni hidayət etmişdir.» (Sunən əd-Darəqutni, 4/28; Beyhəqinin «əl-Mərifə» əsəri, 1/23)

Onlar bu rəvayəti dəlil gətirərək deyirlər ki:

Əgər hədisin (sünnənin) Qurana müvafiq gələni götürülürsə, onda hədisi hüccət kimi təqdim etmək doğru deyil. Ona görə ki, hüccət Qurana müvafiq olanda baş tutur, əgər müxalif olarsa, rədd edilir.

Bu şübhənin cavabı iki yöndəndir;

Birincisi: Bu hədis olduqca zəifdir. İbn Abdul-Bərr İbn Məhdidən nəql edib ki: «Bu rəvayəti zındıqlar və xəvariclər uydurublar. İbn Həzm, əl-Beyhəqi, İbn Abdul-Bərr və Suyuti də bu rəvayətin zəif olmasını qətiyyətlə demişlər.

İkincisi: Əsərin mətni münkərdir. əl-Beyhəqi demişdir:

«Əksinə, bu özü batil bir şeydir. Çünki, Quranda elə bir dəlil yoxdur ki, o hədisi Quranla tutmuşdurmağa dəlalət etsin.» (əl-Mədxəl ilə dələilin-Nubuuvət, 1/27)

İbn Abdul-Bərr demişdir: Elm əhlindən bir qismi bu hədisə etiraz edərək demişlər: «Hər şeydən əvvəl biz bu hədisi Qurana ərz edirik və buna etimad edirik. O zaman ki, hədisləri qurana ərz edirik, bunun Qurana müxalif olduğunun şahidi oluruq. Çünki, biz Allahın kitabında peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم hədisindən Qurana müvafiq olandan basqasını qəbul etməmək barədə bir şey tapmadıq. Əksinə, Quranda gördük ki, Allah hamımıza peyğəmbərə صلى الله عليه وسلم əsaslanmağımızı, ona itaət etməyi, əmr edir, onun əmrinə müxalif olmaqdan çəkindirir.» (Cəmiu bəyən əl-Elm, 2/1191)

İkinci şübhə: «Biz Kitabda heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadıq.» ayəsinin mənası.

Şübhə belədir: «Biz Kitabda heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadıq.» (əl-Ənam, 38)

Bu ayəni gətirərək bu ayədəki «şey» sözünü dəlil göstərməyə çalışırlar ki, guya bu qeyri-müəyyənlikdə və nəfy (red-inkar: heç nəyi istisna etmədən — anlamında) olduğu üçün Quranın tam mənada əhkamlardan və s. hər şeyi əhatə etdiyi anlamına yozulur. Bu da guya Qurandan başqa şeylərə (məsdər olaraq) ehtiyac olmadığı anlamına gəlirmiş.

Bu şübhənin cavabı: Ayənin gedişatı işarət edir ki, burada «Lövhi-Məhfuzda» olan kitab qəsd olunur. Uca Allahın eyni ayəsinə əvvəldən axıra kimi oxusaq, hansı kitabdan söhbət getdiyi aydın olacaqdır. O qorunmuş «Lövhi-Məhfuz» kitabı ki, orada məxluqların qədəri barədə əvvəldən axıra kimi hər şey yazılmışdır. Ayə tam olaraq belədir:

«Yer üzündə gəzən heyvanların və göydə uçan iki qanadlı quşların hamısı sizin kimi ümmətlərdir. Biz Kitabda heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadıq. Sonra onlar Rəbbinin hüzuruna toplanılacaqlar.» (əl-Ənam, 38)
Deməli, aydın olur ki, burada Quran kitabı deyil,

Lövhi-Məhfuzda olan kitab qəsd olunur.

Üçüncü şübhə: «Biz Kitabı sənə hər şey üçün bir izah etdik.» ayəsinin mənası.

Şübhə belədir: Uca Allahın bu ayəsi: «Biz Kitabı sənə hər şey üçün bir izah etdik.» (ən-Nəhl, 89) Bu ayəni gətirərək deyirlər ki, artıq Quran dinin əhkamlarını bəyan edib, ona görə də peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم sünnesinə ehtiyac yoxdur. (Bax, Hucciyətus-Sunnə, səh, 384)

Bu şübhənin cavabı:

a) Quranın «bəyan etməsi» iki cürdür;

Birincisi: Ya açıq-aydın dəlil yolu ilə bəyan etmək; məsələn: Dinin bir çox əsaslarının, namazın, zəkatın vacibliyini, ticarətin və nigahın halallığını bəyan etmək kimi. (Lakin, bu hökmlərin təfsilatları, izahları hədislərdə gəlir).

İkincisi: Ya da başqa dəlillərə yönəltmək yolu ilə bəyan etmək; o dəlillər ki, Allah onu Quranda mötəbər hesab etmişdir. Ona görə də sünədə və icmada bəyan olunan hər bir hökmü Quran bəyan etmiş kimidir. Çünki, Quran bizə bu yolu göstərmiş, biz də bu yola yönəlmişik.

Sonra Quranın hər bir şeyə bəyan olmasını peyğəmbər صلی الله علیه وسلم bizə öz sünnəsində bu ayəyə əsasən izhar etmişdir:

«Sənə də Zikri nazil etdik ki, insanlara, onlara nazil olanı izah edəsən və bəlkə onlar fikirləşələr.» (ən-Nəhl, 44)

Deməli, bu ayə bizə açıq-aydın ifadə edir ki, peyğəmbərin sünnəsinin izahı olmadan biz Quranın hökmlərini özbaşına anlaya bilmərik. Bu ayəyə əsasən peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم Quranı etdiyi izaha, yəni, hədislərə, onun sünnətinə mütləq müraciət etməliyik.

b) Bir də bu ayəyə fikir versək, ayə Məkkə ayələrindəndir. Peyğəmbər صلی الله علیه وسلم Məkkədə olduğu zaman Quranın əhkam ayələrinin çoxusu hələ nazil olmamış və Quran ayələri hələ tamamlanmamışdı. Belə olduğu halda Quran «hər şey üçün bir izah» necə ola bilərdi? Hətta, belə olsaydı, Məkkə müşrikləri peyğəmbəri yalançılıqda ittiham edər və Qurana da tənə edərdilər. Deməli, Quranilərin ayəni bu cür yozmaları Quranda qəsd olunan və bizim yuxarıda izah etdiyimiz doğru mənaya ziddir.

Dördüncü şübhə: Allah Zikri qoruyacağını deyir, bəs hədislər?

Şübhə belədir: Həmçinin, bu ayəni «Şübhəsiz ki, Zikri Biz nazil etdik, əlbəttə, Biz də onu qoruyacağıq.» (əl-Hicr, 9) gətirərək deyirlər ki: Əgər sünnə hüccət (dəlil) sayılısaydı, Allah sünnəni də Qurani qoruduğu kimi qorumağı öz öhdəsinə götürərdi. (Bax, Huciiyyətus-Sunnə, 390)

Bu şübhənin cavabı:

Birinci məsələ: Ayədə keçən «**Zikr**» sözü Qurana və Sünnəyə şamil olunur.

Əgər deyilsə ki: Bu yalnız Qurana aiddir, çünki, Quranın qorunması onun hərflərinə və mənalarına da şamildir.

Deyərik ki: Quranın mənalarının qorunmasını Allah peyğəmbərin vəkalətinə (öhdəsinə) vermişdir. Bu barədə ayəni yuxarıda qeyd etdik. (ən-Nəhl, 44) Ona görə də Quranın qorunmasına sünnənin qorunması da aiddir. Əgər peyğəmbərin kəlamı da vəhydəndirsə, deməli, Allah onu da qorumalıdır. Necə ki, Allah peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم sünnəsinin də vəhydən olduğunu Quranda bəyan etmiş və buyurmuşdur: «**O, öz istəyi ilə danışmır. Bu, ona təlqin edilən bir vəhydir.**» (ən-Nəcm, 3-4) Gördüyünüz kimi sünnə də vəhydirsə, o

məhz Allahın qoruyacağını buyurduğu Zikrə daxildir. Ona görə də Allah özünə itaətlə peyğəmbərə ﷺ itaəti bir tutaraq buyurmuşdur: **«Allaha və Peyğəmbərə itaət edin ki, bəlkə sizə rəhm olunsun.»** (Ali İmran, 132) Allaha itaət Qurana təbəçilikdir. Peyğəmbərə ﷺ itaət isə sünnəyə (hədislərə) təbəçilikdir. Hətta, sünnəyə müxalif olmaq böyük bir təhlükədir. Ona görə də Uca Allah Quranda möminlərə bu barədə ciddi xəbərdarlıq etmişdir: **«Qoy onun (peyğəmbərin) əmrinə qarşı çıxanlar başlarına bir bəla gəlməsindən, yaxud özlərinə ağırlı-acılı bir əzab üz verməsindən qorxsunlar.»** (əl-Furqan, 63)

İkinci məsələ: Allah peyğəmbərə Qurani və Hikməti göndərmişdir. Quran ayələrində qeyd olunan **Hikmət sünnədir. Gəlin bu ayələri oxuyaq:**

1 — Ey Rəbbimiz! Onların içərisindən özlərinə elə bir elçi göndər ki, Sənin ayələrini onlara oxusun, Kitabı və hikməti onlara öyrətsin və onları günahlardan təmizləsin! (əl-Bəqərə, 129)

2 — Həmçinin öz içərinizdən ayələrimizi sizə oxuyan, sizi günahlardan təmizləyən, Kitabı və hikməti sizə öyrədən, habelə bilmədiklərinizi də sizə öyrədən bir Elçi göndərdik. (əl-Bəqərə, 151)

3 — Allahın sizə olan nemətlərini, öyüd-nəsihət vermək üçün nazil etdiyi Kitab və hikməti yadınıza salın. Allahdan qorxun və bilin ki, Allah hər şeyi bilir.

4 — Allah möminlərə, öz aralarından onlara Allahın ayələrini oxuyan, onları günahlardan təmizləyən, onlara Kitabı və Hikməti (Sünnəni) öyrədən bir Elçi göndərməklə mərhəmət göstərmişdir. Halbuki əvvəllər onlar açıq-aydın azğınlıqda idilər. (Ali İmran, 164)

5 — Savadsızlara özlərindən elçi göndərən Odur. Elçi onlara Allahın ayələrini oxuyar, onları pis əməllərdən təmizləyər, onlara Kitabı və Hikməti öyrədən. Halbuki onlar əvvəllər açıq-aydın azğınlıq içində idilər. (əl-Cümə, 2)

6 — Allah sənə Kitabı və hikməti (Quranı və Sünnəni) nazil etdi və bilmədiyən şeyləri sənə öyrətdi. Allahın sənə olan lütfü böyükdür. (ən-Nisə, 113)

7 — Evlərinizdə oxunan Allahın ayələrini və hikməti yada salın. Həqiqətən, Allah Lütfkardır, hər şeydən Xəbərdardır. (əl-Əhzab, 34)

Bu ayələr barədə düşünən insan görür ki, hikmət kəlməsi ayədəki kitab (Quran) sözüne atf edilmişdir. Yəni, Qurana bağlı gəlmişdir. (Yalnız sonuncu ayədə hikmət kəlməsi Allahın ayələrinə atf edilmişdir.) Bu ona dəlalət edir ki, burada hikmət dedikdə Quran nəzərdə tutulmur. Çünki, ərəb ədəbi dilində (ərəb lüğətində) bir şey özünə atf (bağlı) edilmir. (Bağdadi, «Xizənətul-Ədəb», 5/108) Bu qaydanı əl-Mərzuqi «Şərhu Divanil-Həməse, 1/148» kitabında bildirmişdir.

Deməli, peyğəmbərə verilən kitabla yanaşı Quranda hikmət adlandırılan «sünnə» də verilmişdir.

İbnul-Qeyyim demişdir: «Hikmət Quranla yanaşı qeyd olunarsa, bu Sünnə anlamındadır. İmam Şafi və başqa İmamlar da belə demişlər...(Sonda isə) deyir: Hikmətin sünnə olaraq təfsir edilməsi daha ümumi və daha məşhurdur.» (Təfsirul-Quranil-Kərim, İbnul-Qeyyim, 1141; səh 231)

Beşinci şübhə: «Quranda hər şey ətraflı izah olunub» ayəsinin düzgün izahı.

Şübhə belədir: «Biz bu Quranda insanlar üçün hər cür məsələ ətraflı izah etdik. İnsan isə ən çox mübahisə edəndir.» (əl-Kəhf, 54) Onlar bu ayəni gətirib Quranda hər cür məsələ çəkildiyindən danışır və hər şeyin bəyan edildiyini deyirlər.

Bu şübhənin cavabı: Burada insanın doğru yolda, hidayət üzərində olmasına aparıcı və insanın azmasına səbəb olan bütün məsələlərin izah olunduğu və ya bu məsələlərə işarə olunduğundan söhbət gedir. Təfsir kitablarına müraciət etdiyimiz zaman da bunun şahidi oluruq. Ona görə də burada Quranilərin iddia etdikləri kimi ibadətlərin təfsilatlarının qəsd olunmadığını görə bilərik. Məsələn; İmam ət-Təbəri (Allah ona rəhmət etsin) öz təfsirində: «Biz insanlar üçün bu Quranda hər cür məsələ çəkdik. Onlara hər cür moizələr verdik. Onların xatırlayaraq Allaha dönmələri, tövbə etmələri, ibrət alıb faydalanmaları üçün hər cür dəlil gətirdik ki, onlar Allaha şərikin qoşmaqdan və bützlərə ibadət etməkdən çəkinsinlər. Lakin, insanlar isə çox mübahisə və düşmənçilik edirlər, haqqa qayıtmır və öyüd nəsihətdən fayda almırlar.» (Təfsirut-Təbəri, Cəmiul-Bəyən, 18/48; təhqiq Əhməd Şakir)

Yenə məsələ insanın həlakı və səadətiylə bağlı bütün öyüd-nəsihətlərə qayıdır. Lakin, ən məşhur və qədim təfsir alimi ət-Təbəri Quranilərin dediyini demir və onlar kimi bu ayəni başa düşməyib.

İndi isə görək İbn Kəsir (Allah ona rəhmət etsin) bu ayəni necə təfsir edib: «Uca Allah buyurur: Biz bu Quranda insanlara haqq yoldan azmamaları və hidayət yolundan çıxmamaları üçün gərəkən məsələləri ətraflı izah etdik...» (Təfsiru İbn Kəsir, 18/54)

Göründüyü kimi burada heç də Quranilərin təsəvvür etdiyi ibadətlərin təfsilatından, ətraflı izahından bəhs edilmir. İbn Kəsir də İmam Təbəri kimi hidayətə və haqdan azmağa aid məsələlərin ətraflı izahından danışır. Digər məsələlərin ətraflı izahı üçün biz peyğəmbərin sünnəsinə müraciət etməliyik.

Həmçinin, təfsir alimi Əbdür-Rəhman əs-Sədi (Allah ona rəhmət etsin) bu ayənin təfsirində demişdir: «"Hər bir məsələ ətraflı izah etdik": yeni, əbədi səadətə, faydalı elmə aparan hər yolu və şərdən, həlak olmaqdan qoruyan hər yolu ətraflı izah etdik.» (əs-Sədi, Teysirul-Kərimur-Rahmən, səh 552. İbnul-Cövzi nəşriyyatı)

Xülasə, yenə də məsələ hidayət olunma və yoldan azmaqla əlaqəli məsələlərin ətraflı izahına qayıdır. Quranı bizdən yaxşı bilən təfsir alimləri yenə də ayələri

həqiqi mənasından başqa yerə yozanların batilini ifşa edirlər. Doğurdan da əgər Quranda bütün dini hökmlər ətraflı izah edilseydi, onda biz Qurandakı «namaz qıl» əmrini götürüb onun ətraflı izahını hədislərdən götürməzdik. Eyni zamanda da Qurandakı «zəkat ver» əmrini götürüb lakin, onun ətraflı izahını hədislərdən götürməzdik. Ona görə də hər bir ağıl sahibi dərk edir ki, Quranda «bir şeyi edin» deyə işarə edilirsə, yəni, bir şey əmr edilirsə, lakin, onun təfsilatı, necə edilməsi barədə məlumat yoxdursa, bu təfsilatlı izah peyğəmbərin ^{صلی اللہ علیہ وسلم} hədislərindən götürülür. Elə bu Quranın bizə əmridir ki, gərək biz bu əmrə tabe olaq: «Sənə də Zikri nazil etdik ki, insanlara, onlara nazil olanı izah edəsən və bəlkə onlar fikirləşələr.» (ən-Nəhl, 44) Lakin, görəsən bu cavabları oxuyan Quranilər bundan sonra peyğəmbərin ^{صلی اللہ علیہ وسلم} Qurani izah etməsi barədə fikirləşəcəklərimi? Müvəffəq edən Allahdır!

Altıncı şübhə: Zəif və uydurma hədislər var, bunu necə anlayaq?!

Şübhə belədir: Sünnəyə zəif və uydurma rəvayətlər daxil edilmişdir. Hədislərin mətni və isnadı tənqidə məruz qalmışdır. (Bax, əl-Quraniyyun və şubuhətuhum, səh 233).

Bu şübhənin cavabı: Peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم səhih sünnəsi tarix boyu hədis alimləri tərəfindən daim bəyan edilmiş, mötəbər hədislərin qorunduğu kitablar mətn və isnadlarıyla bərabər qorunmuşdur. Sünnə alimləri hətta, hədis uydurma cəhdlərini dəfələrlə ifşa etmişlər, onlar hədis qəbulunda o qədər titiz davranmışlar ki, onlardan məsələn; imam Buxari bir hədisə görə yüzlərlə kilometr yol getdikdən sonra evinə çatdığı şəxsin heyvana yem vermək istəyən kimi görünüb sonra əlini ora-bura aparıb yemi dala-qabağa çəkdiyini və heyvanla oynadığını görüb: «Bu Allahın yaratdığı heyvana kələk gəlibsə, onda Allah Elçisinin صلى الله عليه وسلم adından da yalan uydura bilər» deyib yüzlərlə kilometr yolu gəldiyi kimi geri qayıtmış və ondan hətta, o hədisi eşitmək belə istəməmişdir. Peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم hədisləri belə doğruluğu, əmanəti və sadiqliyi ilə seçilən, dində imam olan şəxslər tərəfindən toplanmış və qorunmuşdur. Bu alim o alimdir ki, şəxsiyyətinin və etibarının ləkələnməməsi üçün səfərdə

gəmidə olarkən pulunu saydığı zaman onu görə və pulunu əlindən almaq istəyən oğrunun: “onda filan qədər pul var, o mənim pulumu götürüb” deyə böhtan atdıqda öz min dinar pulunu dənizə atacaq qədər sadıq bir kimsə idi. Onun üçün əsas öz etibarını qorumaq idi. Bu etibar onun üçün minlərlə dinardan üstün idi. Sonda oğru məyus olmuş və onun bu hekayəsi dillərə əzbər olmuşdu. Bax, peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم sünnəsi belə böyük, etibarlı hədis imamları tərəfindən bizə nəql edilmişdir.

Həmçinin, hədis elmi o qədər inkişaf etmişdi ki, alimlər hətta hədis rəvayətinin silsəsindəki yaddaşı zəif və ya məchul (tanınmayan şəxs) və ya başqa naqis, fasiq adamların hamısını tanımış, bu şəxslər barədə xüsusi kitablar yazmış, onların hədislərini qəbul etməmiş və tədris etməmişlər. Alimlər hədisləri etibarlılıq baxımından qismlərə bölmüş, uydurma və zəif hədisləri bəyan etmiş, mötəbər və səhih hədisləri də bəyan etmişlər. Bu barədə cildlərlə kitablar yazılmışdır. Bütün bunlar hədislərin qorunmasına xidmət edən addımlar idi. Bu, peyğəmbər صلى الله عليه وسلم sünnəsinin qorunması baxımından İslam ümmətinin bir müvəffəqiyyəti hesab olunur.

Növbəti şübhələrin cavabında hədisin olunma şərtlərini də ətraflı izah edəcəyik Allahın izniylə.

Yeddinci şübhə: Sünnə vəhy deyil, biz Qurana tabe olmalıyıq:

Şübhə belədir: Sünnə vəhy deyil, ona görə də biz yalnız vəhydən olan Qurana tabe olmalıyıq.

Bu şübhənin cavabı: Sünnə necə vəhy deyil ki, bu Quran ayələri sünnənin vəhy olduğunu bildirir. Söhbət hədis elmi əsasında Allahın izniylə qondarma və təhriflərdən qorunmuş sünnədən gedir. Uca Allah buyurur: **«O, öz istəyi ilə danışmır. Bu, ona təlqin edilən bir vəhydir.» (ən-Nəcm, 3-4)** Bu ayədə peyğəmbərin danışdığı vəhy adlandırılır.

İbn Kəsir (Allah ona rəhmət etsin) təfsirində bu ayənin mənası barədə danışarkən hər iki məsdərin də peyğəmbər tərəfindən doğru şəkildə çatdırılmasına işarət edir.

Həmçinin, eyni ayələrin təfsirində imam Muhəmməd əl-Əmin əş-Şinqiti peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم funksiyasının yalnız Qurani çatdırmaq olmadığını, onun bəzi məsələlərdə ictihad edə biləcəyinə deyərək buna aid bəzi dəlilləri gətirir; Tövbə surəsi, 43 və əl-Ənfal, 67.

Təfsirçi alim Abdur-Rahmən əs-Sədi yuxarıda qeyd etdiyimiz ən-Nəcm surəsinin üçüncü və dördüncü ayələrinin təfsirində demişdir: “Bu ayə həmçinin ona da dəlalət edir ki, Sünnə Allahdan olan bir vəhydir.”

(Təfsirul-Kərimir-Rahmən, səh 973).

Həmçinin, Təfsirul-Muyəssər kitabında deyilir: «Quran və Sünne yalnız Allah tərəfindən elçisi Muhəmmədə etdiyi vəhydir.» (Təfsirul-Muyəssər, səh 526)

Tabe olmağa gəldikdə isə bizə yalnız Qurana tabe olmaq əmr olunmamışdır. Quranla bərabər müsəlmanlara hədislərə (sünneyə) də tabe olmaq əmr olunmuşdur.

Gəlin görək Qurani-Kərimdə Allah bizə nəyə tabe olmağımızı əmr edib? Uca Allah buyumuşdur: «Allaha və Peyğəmbərə itaət edin ki, bəlkə sizə rəhm olunsun.» (Ali İmran, 132) Peyğəmbərə itaəti əmr edən ayələr isə quranda qırxa yaxın yerdə gəlib.

Peyğəmbərə itaət isə onun sağlığında da olur, o öldükdən sonra da olur.

İstər peyğəmbərin sağlığında, istər də ölümündən sonra haqq yol budur. Bu mövzudan sonra bu həqiqəti (hədislərin peyğəmbəri vəfatından sonraya da aid olduğunu) inkar edənlərə ayrıca qısa şəkildə cavab verəcəyik.

Dəyərli oxucu! Allah açıq-aydın şəkildə buyurub ki, Öz nazil etdiyi Quranın bəyanını (izahını) da özü verəcək. Bu da hədislər yoluyladır. Bu barədə ayə belədir: «Biz onu oxuduğumuz zaman sən onun (Quranın)

oxunuşunu izlə. Sonra, sözsüz ki, onu izah etmək də Bizə aiddir.» (Qiyamət, 18-19) Bu ayədə Allah buyurur: «sən onun (Quranın) oxunuşunu izlə» Məsələn; peyğəmbər «zəkat verin» (əl-Bəqərə, 43) ayəsini izlədi. Allah isə sonra deyir ki, «onu izah etmək də Bizə aiddir» Çox gözəl. Biz bu məqamda Quraniyə sual veririk: Zəkatın necə veriləcəyini, hansı maldan nə qədər çıxarılacağıнын izahını indi bizə Quranda göstərə bilərsinizmi? Haydı göstərin!...Göstərə də bilməzsiniz. Lakin, biz sizə mötəbər hədislərdə bu izahı göstərə bilərik.

Çəkdiyimiz zəkat misalı və başqa yüzlərlə misal göstərə bilərik ki, Quranın izahı mötəbər hədislərdə mövcuddur. Deməli, bu hədislər vəhy olan mötəbər sünnədir. Çünki, bu izahları peyğəmbər özündən etmirdi. Qurani-Kərimin təfsirləri buna misallarla zəngindir.

Bu söhbətin əvvəlində demişdik ki, peyğəmbərin danışığı da vəhyəndir. Buna dəlil olaraq ən-Nəcm surəsi 3-cü və 4-cü ayələri göstərmişdik. Növbətli fayda isə odur ki, Allah sonra belə buyurur: «Sözsüz ki, onu (Quranı) izah etmək də Bizə aiddir.» Quranı izah etməyi Allah özünə aid edir. Bu isə bir növ sünnəni Özünə aid etmiş olur – deməkdir. Bu aid etmə Quranın izah edilməsinin peyğəmbərə tapşırılması yoluyla baş vermişdir. Yəni, Allah Cəbrayıl mələyi vasitəsilə Quranın mənalarını peyğəmbərinə izah etmiş, peyğəmbər də sünnəsi yoluyla o mənaları bizə çatdırmışdır. Beləcə, Allahdan gələn izah da vəhy sayılır və peyğəmbər

yoluyla bizə çatdırılmış olur. Uca Allah buyurur: «Sənə də Zikri nazil etdik ki, insanlara, onlara nazil olanı izah edəsən və bəlkə onlar fikirləşələr.» (ən-Nəhl, 44) Beləcə biz bu izahı hədislərdə tapmış oluruq.

Həmçinin, «Sözsüz ki, onu (Quranı) izah etmək də Bizə aiddir.» ayəsi barədə ibn Kəsir alimlərdən bir qisminin belə dediyini nəql edir: «Sonra Quranı sənin dilinlə izah etmək bizə aiddir.» Eyni ayenin təfsirində yenə ibn Kəsir imam Qatadənin belə dediyini rəvayət edir: «Quranın halalının izahı, haramından və günahından çəkəndirmək və itaətin izahı bizə aiddir». Həmçinin, ibn Abbasdan da rəvayət olunur ki, o bu ayenin təfsiri barədə dedi: «Quranı sənin dilinlə izah etmək bizə aiddir.» (Təfsirul-Quranil-Azim, ibn Kəsir, 23/504) İbn Abbas (Allah ondan razı olsun) səhabələrin içində Quranın mənalərini ən yaxşı bilən, peyğəmbərimizin صلی اللہ علیہ وسلم haqqında dua edib: «Allahım ona təvili (təfsiri) öyrət!» dediği səhabədir.

O cümlədən də Uca Allah buyurmuşdur:

«Allahın evlərinizdə oxunan ayələrini (Quranı) və hikməti (Peyğəmbərin qoyduğu qayda-qanunu) xatırlayın. Allah (möminlərə) lütfkardır, (bəndələrinin bütün əməllərindən) xəbərdardır!». (Əl-Əhzəb, 34).

«Allah sənə Kitabı və hikməti (Quranı və Sünnəni) nazil etdi və bilmədiyin şeyləri sənə öyrətdi. Allahın sənə olan lütfü böyükdür». (Ən-Nisə, 113).

İmam Şafi (Allah ona rəhm etsin) bu ayələr barədə buyurmuşdur:

«Allah Təala kitabı zikr etmişdir və o, Qurandır. Həmçinin, hikməti zikr etmişdir və Quran elminin əhlindən razı olduqlarımın belə dediklərini eşitmişəm: “hikmət Allah elçisinin (salləllahu aleyhi və səlləm) sünnesidir». («Ər-Risələ», 111).

Əgər biz Quranı Muhəmməd peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم izahından başqa bir izahla anlamağa çalışsaq, hədislərsiz, sünnəsiz bu yola çıxsaq, Qurandan uzaqlaşmış olar, Quranın əmrini tərک etmiş olarıq. ən-Nəhl surəsi 44-cü ayə bizə: «Sənə də Zikri nazil etdik ki, insanlara, onlara nazil olanı izah edəsən» (ən-Nəhl, 44) əmrini verərkən, biz bu əmri inkar etmiş olarıq. Bu əzəmətli əmrdən açıq-aydın görünür ki, Allah bizə öz Elçisinin صلی اللہ علیہ وسلم Qurana etdiyi izahla getməyimizi əmr edir. Bu izah isə sünnədə vardır. Sünnəni inkar edən elə bu ayə kimi onlarla Quran ayəsini də inkar etmiş olur.

Əgər insan düşünsə ki, Quran, Muhəmməd peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم sünnətində gətirdiyi bütün gözəl əxlaqları, əqidələri, hökmləri, müamilələri əvəz edəcəkdir, onda o insan Məhəmməd peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم bir elçi kimi göndərilmə missiyasını inkar etmiş olar. Onda əlimizdə olan Quran bu sünnədə olan təfsilatı vermək üçün ən azı indiki Quranın üç qatı olmalı idi. Allah əbəs yerə buyurmamışdır ki: «Allah möminlərə, öz

aralarından onlara Allahın ayələrini oxuyan, onları günahlardan təmizləyən, onlara Kitabı və Hikməti (Sünnəni) öyrədən bir Elçi göndərməklə mərhəmət göstərmişdir. Halbuki əvvəllər onlar açıq-aydın azgınlıqda idilər.» (Ali İmran, 164)

«Allahın Elçisi sizlərə – Allaha və Axirət gününə ümidini bağlayanlara və Allahı çox zikr edənlərə gözəl nümunədir.» (Əl-Əhzəb, 21).

Gəlin bu ayəyə fikir verək! Əgər Peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم sünnəsi bizə gəlib çıxmayıbsa, biz ondan necə örnək, nümunə götürək? Belə halda biz necə onun yoluyla gedək və ona necə itaət edək? Bu zaman biz necə onun bizə verdiklərini götürüb qadağan etdiklərindən çəkinək?!

«Əgər Muhəmməd bəzi sözləri özündən uydurub Bizə aid etsəydi, Biz onu sağ əlindən yaxalayar, sonra da şah damarını kəsərdik.» (əl-Məaric, 44-46)

Bu ayəni oxuyan bir insan, Allahın təhdidini görəndən sonra peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم nəyi isə vəhyə zidd olaraq özündən halal və ya haram etməsinə, onun nəfsinə, havasına uyub şəriətdə nəyi isə səhv izah etməsinə etiqad edə bilərmi? Haşa, əlbəttə ki, yox! Şəkk yoxdur ki, o «Sadiqul-Əmin» olan peyğəmbərdir.

O zaman bu peyğəmbərin hərəkətləri, sözləri və feilləri də bu ilahi iradəyə tabe olacaqdır ki, onun dinlə əlaqəli

olan sözü, feili və ya susması yalnız Allahdan bildiriş və öyrədilmə yolu ilə mümkündür. İslami anlayışa görə isə məxluqla (yaradılmışla) Xaliqin (Yaradanın) bu cür rabitəsi yalnız vəhy yolu ilə mümkündür. Bunun üzərinə sünnənin də vəhydən olduğuna inanırıq. Çünki, sünnə vasitəsilə Allahın şəriətinin təfsilatlarının öyrədilməsi və xəbər verilməsi gerçəkləşir ki, bu da Allahdan xəbər verilmə və öyrədilmə yoluyla baş verir. Məsələn; məşhur Cəbrail hədisində Cəbrail insan cildində peyğəmbərin yanına gəlib suallar verib getdikdən sonra peyğəmbər buyurur: «Bu gələn Cəbrail idi. sizə dininizi öyrətməyə gəlmişdi» (Muslim)

Hədislər Quranın işığında:

«Biz hər bir elçini, Allahın izni ilə, ona məhz itaət edilsin deyə göndərdik.» (ən-Nisa, 64)

Allah bəzi peyğəmbərlərinə səmavi kitablar göndərmiş, bəzilərinə səhifələr göndərmiş, bəzilərinə isə hədisləri vəhy etmişdir, onların kitabları olmamışdır. Bu hədislər onların şəriətləri və əhkamları olmuşdur. İsmayıl, İshaq, Yunus, Lut, Hud və başqa peyğəmbərlər bu növdən olan peyğəmbərlərdən olmuşlar. (Mənbə: Huciyətül-Hədis ən-Nəbəvi, Muhəmməd İsmayıl, səh 110) Onların sünnəsinə müxalif olanlara əzab nazil olmuş və Qiyamətə kimi rüsvay edilmişlər. Quranda həmin peyğəmbərlərin hansısa kitabının olduğu qeyd edilməyib.

Həmçinin, Allah öz peyğəmbəri Muhəmmədə iki cür vəhy (Quran və Sünnə) göndərmişdir. Allah buyurur: «Biz Nuha və ondan sonrakı peyğəmbərlərə vəhy etdiyimiz kimi sənə də vəhy etdik.» (ən-Nisa, 163)

Müxtəlif vəhy yolları:

Uca Allah vəhy yollarını bəyan edərək buyurur: «Allah insanla ancaq vəhy ilə və ya pərdə arxasından danışır, yaxud bir elçi göndərir və o da Allahın izni ilə Onun istədiyini vəhy edir.» (Şura, 51)

Mümkündür ki, keçmiş peyğəmbərlərin hamısı ayədə qeyd olunan üç vəhy yolu ilə deyil bu yollardan yalnız biri ilə vəhy olunsunlar. Lakin, Məhəmməd peyğəmbərə vəhyin nazil olması haqqında açıq-aydın bu ayədə danışılır:

«Onu sadıq Ruh (Cəbrail) endirdi – sənın qəlbınə ki, xəbərđar edənlərdən olasan.» (əş-Şuəra, 193-194)

Buradan Quranın sünnənin, peyğəmbərin sözlərinin əhəmiyyətinin bilinməsi üçün bunu ifadə etməsinə ehtiyac yaranmışdı. Quranı nazil edən Allaha bu gələcək problemlər, rəvilərin əzbəri, adilliyi, naqisliyi, istisna halları, illələri gizli deyildi. O zaman hədislərin belə əhəmiyyətinin olması barədə Quranda bu qədər ayələr nazil olmazdı.

Qurani-Kərimdə hədislərin iki cürə qeyd olmasını görə

bilərik.

Birincisi: Peyğəmbərə صلى الله عليه وسلم itaətin Allaha itaətdən müstəqil şəkildə qeyd olunduğu ayələr.

İkincisi: Allahın ayələrindəki məqsədlərin yalnız hədislər yoluyla tamamlanacağına xatırladıldığı ayələr.

Hər iki növ hədisləri ehtiva edən ayələri burada qeyd edəcəyik:

Birinci qəbildən olan ayələrdən bəziləri:

1 – «Xeyr! Sənin Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən çəkişmələrdə səni hakim hesab etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan tam təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar.» (ən-Nisa, 65)

Bu ayə Sünnənin hüccət olmasına ən aydın dəlillərdən biridir. Bu Allahın vəhyi ilə təsdiqlənmişdir. Burada Allahın hökmündən deyil, peyğəmbərin verdiyi hökmlərdən söz açılmışdır. Peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم hökmünün yalnız onun zamanına aid olduğunu deyənlər isə bu ayədəki kimi heç bir sıxıntı keçirmədən tam təslim olmamış kəslərdir.

2 – «Biz hər bir elçini, Allahın izni ilə, ona məhz itaət edilsin deyə göndərdik.» (ən-Nisə, 64)

Bu ayə itaət və tabeçiliyi peyğəmbərliyin həqiqi məqsədi

etmişdir. Əgər bir kimsə peyğəmbərliyə və ya bu peyğəmbərə iman gətirər, lakin, ona itaəti və tabeçiliyi zəruri görməzsə, deməli, həmin şəxs ən aşağı halda peyğəmbərliyin həqiqi qayə və məqsədindən cahil qalmışdır. Bir şeyin qayə və məqsədini inkar etmək isə o şeyin faydasını və özü-özlüyündə xeyir verməsini inkar etməkdir.

3 – «Allah və Onun Elçisi bir işə hökm verdiyi zaman heç bir mömin kişi və mömin qadın öz işlərində istədikləri qərarı verə bilməzlər. Allaha və Onun Elçisinə asi olan kəs, əlbəttə ki, açıq-aydın azğınlığa düşmüşdür.» (əl-Əhzab, 36)

Bu ayə dəlalət edir ki: peyğəmbərin hökmünü qəbul etmək imanın doğru olması üçün şərtidir. Həmçinin, Peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم bir hökmü verdiyi zaman şəxsi seçim yeri qalmır. Hər kimsə də peyğəmbərin bir məsələdə hökmünü bilə-bilə öz seçimində israr edərsə, ona açıq-aydın zəlalətə düşmək vəd edilmişdir.

4 – «Qoy onun əmrinə qarşı çıxanlar başlarına bir belə gəlməsindən, yaxud özlərinə ağırlı-acılı bir əzab üz verməsindən qorxsunlar.» (Nur, 63)

Peyğəmbərin hökmlərindən hiylə və üzürlər gətirib qaçmaq icazəli deyildir. Bu münafıqların sifətlərindəndir. Bu ayədə peyğəmbərin əmrinə qarşı çıxanlara şiddətli əzab vəd edilmişdir.

5 – «Namaz qılın, zəkət verin və Peyğəmbərə itaət edin ki, sizə rəhm edilsin.» (Nur, 56)

«Namaz qılıb zəkət verin, Allaha və Onun Elçisinə itaət edin. Allah nə etdiklərinizdən xəbərdardır.» (əl-Mucədələ, 13)

Bu ayələrdə də peyğəmbərə itaət, onun sünnəsinə tabeçiliyə diqqətlər yönəldilir. Allah kimin sünnəyə rəğbətli olduğunu, kimin də sünnədən yayınmaq istədiyini bilir.

6 – «De: “Əgər siz Allahı sevirsinizsə, mənim ardımca gəlin ki, Allah da sizi sevsin və günahlarınızı bağışlasın. Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir”.» (Ali İmran, 31)

Peyğəmbərin ardınca getmək, ona itaət etmək isə həm onun sağlığında, həm də vəfatından sonra mümkündür. Vəfatından sonra isə bu tabeçilik Sünnəyə tabeçilik ilə gerçəkləşir.

7 – «Cəbrail sənə Qurani nazil etdikdə onu tələm-tələsik yadda saxlamaq üçün dilini tərpətmə! Şübhəsiz ki, sənin qəlbində onun qərar tutması və dilinlə onun oxunması Bizə aiddir. Biz onu oxuduğumuz zaman sən onun oxunuşunu izlə. Sonra, sözsüz ki, onu izah etmək də Bizə aiddir.» (Qiyamət, 16-19)

Quranın izahı isə peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم vasitəsilə olduğu üçün sünnə də vəhydən hesab edilir. Çünki, bizə məlum

olan odur ki, Qurani peyğəmbər izah edib. Bu izah sünədə gəlmişdir. Allah isə bu izahı özünə nisbət etdiyi üçün sünne də vəhyəndir.

8 – «Biz onu (Qurani) sənin dilinlə asanlaşdırdıq ki, onunla müttəqilərə müjdə verəsən və inadkarlara xəbərdarlıq edəsən.» (Məryəm, 87)

Peyğəmbərin diliylə Qurani asanlaşdırılması isə Qurani Sünne ilə izahıdır.

9 – «And olsun batmaqda olan ulduza! Sizin yoldaşınız nə haqdan azmış, nə də yoldan çıxmışdır. O, öz istəyi ilə danışır. Bu, ona təlqin edilən bir vəhydir. Bunu ona çox qüvvətli olan öyrətdi.» (ən-Nəcm, 1-5)

Bu ayədə peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم azğınlıqdan və zəlalətdən qorunması qeyd olunmuşdur. Sonra isə onun danışığının hamısının vəhydən olduğu, həmçinin, nəfsin istəklərindən uzaq olduğu qeyd olunmuşdur.

İkinci qəbildən olan ayələrdən bəziləri:

Qurani-Kərimdə bezi ayələr də vardır ki, bu ayələr hədislər olmadan tam izah olunmamış qalır və bu da bizə hədislərə olan zərurəti ortaya çıxarır. Bu ayələrdən:

1) «Həqiqətən, Allah yanında ayların sayı on ikidir. Bunu da Allah göyləri və yeri yaratdığı gündə Kitaba yazmışdır. Bunlardan dördü haram aylardır.» (ət-Tövbə,

36)

Bu dörd ay Quranda mücməl olaraq varid olmuşdur. Bu aylarda döyüş, döyüşə başlamaq və mübahisə etmək qadağan edilmişdir. Lakin, Qurani-Kərimdə on iki ayın adları yoxdur. Bu dörd ay barədə təfsilat da qeyd edilməmişdir. Lakin, bu təfsilatı hədislərdə və ya ərəblərin tarixində tapmaq mümkündür. Biz indi bilmirik ki, Quranilər bu iki mənbədən hasına istinad edəcəklər.

2) Növbəti ayədə Uca Allah buyurmuşdur:

«Etdikləri əməlin əvəzində Allahın cəzası olaraq oğru kişinin və oğru qadının əllərini kəsin! Allah Qüdrətlidir, Müdrikdir.» (əl-Maidə, 39)

Əl sözü ərəb dilində dirnaqdan çiyinə kimi olan məsafəni əhatə edir. Quran isə əli kəsməyi əmr etdi, lakin, oğrunun əlinin haradan kəsiləcəyini qeyd etmədi. Elmi təvatür yoluyla (bir çox səhabələrin rəvayət etdiyi hədislər) sabitdir ki, oğrunun əli onun biləyinə kimi kəsilə bilər. Bu hədd isə sünne üzərində qurulmuşdur. Əgər sünne inkar olunsa, gərək əllərin çiyinlər tərəfdən kəsilməsinə inanaq və ya başqa özünə nisbət olunacaq məsdər axtaraq. Bu da Qurandan sünne barədə edilən bir çağırışdır. Yəni, Quran özü Sünnənin izahı olmadan izah olunmayacaqdır. Bu da özlüyündə dəlildir ki, Sünnə bir məsdər kimi hüccətdir.

3) «Namaz qılın və zəkat verin». (əl-Bəqərə, 43)

Qurani-Kərimdə namaz və zəkət əmrləri olduqca çox təkrarlansa da, lakin, namazın vaxtlarının, rükətlərinin, vaciblərinin, sünnələrinin, tək və cüt rükətlərin, səli və səssiz olanlarının necə qılınması izah edilməmişdir. Bu namaz barədədir. Eyni zamanda da Quranda zəkət barəsində də onun illik hansı maldan, hansı puldan nə qədər çıxarılmasının izahı barədə də bir izah yoxdur. Ona görə də sünnəni bir kənara qoyaraq, sünnəyə ehtiyac yoxmuş kimi Qurandakı bu ayələri özbaşına izah etmək istəyənlər uğursuzluqla üzləşmişlər. Ona görə də Quranın özü Sünnənin izahını tələb edir.

4) «Ey libasına bürünüb örtünmüş peyğəmbər! Az bir hissəsi istisna olmaqla gecələr namaza dur! Onun yarısını, yaxud ondan bir az əskilt.» (Muzzəmmil, 1-3)

Həmçinin, buyurmuşdur: «Həqiqətən, Rəbbin bilir ki, sən və səninlə olan insanların bir qismi bəzən gecənin üçdə ikisindən az, bəzən yarısını, bəzən də üçdə birini ibadət üçün durursunuz.» (Muzzəmmil, 20)

Həmçinin, buyurmuşdur: «Onlar gecə namazını qılmaq üçün böyürlərini yataqdan qaldırır, qorxu və ümid içində öz Rəbbinə yalvarır və onlara verdiyimiz ruzilərdən Allah yolunda xərcləyirlər.» (Səcdə, 16)

Qurani-Kərimdə nafilə namazların növləri və ya qılınış şəkli barədə məlumat yoxdur. Duha namazı, vitr namazı, istixarə namazı, məscidi salamlama (təhiyyət) namazı, təravih namazı və s. barədə məlumat və ya təfsilat

yoxdur.

Quranilər nafilə ibadətləri inkar etməklə qul ilə Rəbbi arasına girmiş olur və insanları bu böyük xeyirdən məhrum etmiş olurlar. Sünnədə gündəlik beş namazdan əvvəl və sonra qılınan nafilə namazları hansı ki, cəmi 12 rükət edir, onlar hədislərlə təkid edilmiş bu sünnətləri qəbul etmirlər. Hansı ki, Quran özü də nafilə namazlara işarət edir. Yuxarıda bu ayələrdən bəziləri qeyd edilmişdir.

Səkkizinci şübhə: Peyğəmbərə itaət ayələri yalnız peyğəmbərin zamanına aiddirmi?

Şübhə belədir: “Bizə dəlil olaraq gətirdiyiniz peyğəmbərə itaəti əmr edən ayələr peyğəmbərin zamanına və onu görənlərə aiddir”.

Cavab belədir:

Birincisi: Əgər elə olsaydı, Muhəmməd peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم son peyğəmbər olmaz və qiyamətə kimi onun şəriətinə tabe olmaqla insanlar mükəlləf olmazdılar; O şəriət ki, onun böyük hissəsinin izahı quranda deyil, məhz hədislərdədir. Uca Allah buyurmuşdur: **«Muhəmməd aranızdakı kişilərdən heç birinin atası deyildir. Lakin o, Allahın Elçisi və peyğəmbərlərin sonuncusudur. Allah hər şeyi bilir.»** (Əhzab, 40) Sonuncu peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم şəriəti isə Qiyamətə kimi qüvvədə olmalıdır. Bunu inkar etmək isə alimlərin icmasıyla küfrdür. Bu ayədə açıq-aydın Muhəmməd peyğəmbərin son peyğəmbər olduğu ifadə edilir. Sonuncu şəriət isə Qiyamətə kimi qüvvədə olmalıdır. Bunu inkar etmək isə Allahı öz qullarını peyğəmbərin Qurana etdiyi izahdan və bəyandan məhrum etməsi, qullarını yardımsız qoyması, şəriətlə qüvvətləndirməməsi kimi anlaşılır. Bu isə Allaha qarşı

çirkin bir iftiradır.

İkincisi; Muhəmməd peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم bütün bəşəriyyətə elçi olaraq göndərilmişdir; bunu inkar etmək də küfrdür. Uca Allah buyurur: **«Biz səni bütün insanlara müjdə verən və xəbərdarlıq edən bir peyğəmbər kimi göndərdik. Lakin insanların çoxu bunu bilmir.»** (Səba, 28) Məhəmməd peyğəmbərin öz dövründəki bütün insanlara və ölümündən sonra da gələn insanlara elçi olaraq göndərilməsini inkar edən Quranın bu ayəsini inkar etmiş sayılır. Bu ayədəki **«bütün insanlara»** sözü olduqca açıq və net bir mesajdır. Bunu anlamaq üçün isə sadəcə haqqın yanında olmaq istəyi bəs edər. Həmçinin, peyğəmbərin zamanında insanlar şirk içində idilər və Qurani-Kərimdə bu cahiliyyə dövrü, şirk elementləri (Allahdan qeyrisinə Qurban kəsmək, bütlərə ibadət və s.) ilə mübarizə barədə çoxlu ayələr vardır. Bununla yanaşı deyilə bilməz ki, bu şirk elementləri ilə mübarizə yalnız həmin dövrə aiddir və bu günə aid deyil. Bunu heç bir ağıl sahibi söyləməz. Çünki, ibrət ləfzin ümumi mənasındadır, ibrət səbəbin xüsusiyyətində deyildir. Belə olduqda həmin bütperəstlər barədə olan ayələr zaman və məkan (məhdud insanları qəsd etmək) fərqi olmadan digər zamanları da əhatə etmiş olur. Əgər bu Quran haqqında belədirsə, hədislər haqqında da belədir. Həmin şirk elementləri barədə ayələr olduğu kimi, hədislər də vardır. Sünnənin əsas xüsusiyyətlərindən biri də Quranı tamamlaması, təsdiqləməsi və anlaşılmayan məqamları daha aydın şəkildə izah etməsidir.

Üçüncüsü: Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم vəfatından sonra da xəlifələr yalnız Quran və hədislərdə bir hökm tapmadıqdan sonra özləri ictihad edirdilər! Hədislər peyğəmbərin sağlığına aid idisə, onda onun vəfatından sonra bu necə baş verirdi?! İslam xəlifələri görəsən niyə peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم vəfatından sonra da onun hədislərinə əməl edir və hədisləri yaşadırdılar? Onlar peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم ən yaxın dostları və silahdaşları deyildilermi? Görəsən, onlar peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم və dinin məqsədini bizdən yaxşı bilmirdilermi?!

Əgər peyğəmbəri bu gün təsdiqləyiriksə, onun feillərini və sözlərini də təsdiqləməliyik. Peyğəmbərə iman küfrlə iman ayırd edən amil olduğu halda onu quru-quru təsdiqləyib onun əməlindən uzaq yaşamaq, onun sözlərini və feillərini inkar etmək hansı ağılın məhsuludur görəsən?! Uca Allah məgər Quranda buyurmuşdur ki: **«De: “Əgər siz Allahı sevirsinizsə, mənim ardımca gəlin ki, Allah da sizi sevsin və günahlarınızı bağışlasın. Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir”»** (Ali İmran, 31) Ona görə də hədis inkarçıları necə ki, Qurandakı hökmləri yalnız həmin peyğəmbərin zamanına və həmin dövrdəki ərəblərə şamil etməyərək özlərini də bundan sorumlu görürlərsə, eləcə də hədislərə olan münasibətləri də bu cür olmalıdır. Yoxsa, hədislərlə Qurandakı hökmlərin fərqi nədir ki?

Doqquzuncu şübhə: Peyğəmbər hədis yazmağı birdəfəlik qadağan etmişdirmi?

Şübhə belədir: Əgər sünnə (hədislər) hüccət olsaydı, peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم onu yazmağı əmr edər, bundan sonra səhabə və tabeilər onu toplamaqla məşğul olardılar. Lakin, biz görürük ki, peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم yazılan hədislərin silinməsinə əmr etmişdi. Rəvayətlərdə bəzi səhabələrin hədis yazmaq fikrindən daşındığı gəlmişdir. Bəziləri isə yazdıqlarını yandırmışdılar.

Bu şübhənin cavabı: Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم hədisləri yazmağı əmr etməməsi və bunu qadağan etməsi hədislərin hüccət olmamasına dəlil deyildir. Çünki, həmin dövrdə yazanların az olmasına baxmayaraq məsləhət Quranın hədislərlə qarışmasının qarşısını almaq idi. Əsas məqsəd birinci Quranın yazılması idi. Bu məqsəd həyata keçdikdən sonra isə artıq hədislərin yazılmasında bir problem qalmadı və peyğəmbər hədis yazmağa mane olmadı. Buna dəlalət edən hədislərdən bəzilərini də cavab əsnasında qeyd edəcəyik.

Hüccət sayılmaq hədislərin tez yazılıb yazılmamasına bağlı deyildir, hətta, kimsə desin ki, əgər sünnənin hüccət olması məqsədi olsaydı, peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم sünnənin yazılmasını əmr edərdi. Artıq qeyd etdik ki, hədislərin bir müddət Quranla qarışmasının deyə yazılmasına müvəqqəti qadağa qoyan hədislər olduğu kimi, hədis yazmağa icazə verən hədislər də var.

Ədalət, insaf və elmi əmanət naminə deyim ki, araşdırma zamanı maraqlı bir halın şahidi oldum; deməli, Quranilərin hədis yazmağı qadağan edən hədis və rəvayətləri gətirdikləri əsas mənbələrdən biri olan imam İbn Əbdil-Bərrin «Cəmiu Bəyən-il-İlmi və Fadlihi» kitabında, təxminən kitabın əvvəllərində (14-cü fəsildə) elmi (hədisi) yazmağı (müvəqqəti) qadağan edən rəvayətlər olduğu halda, növbəti fəsildə imam İbn Abdil-Bərr babın adını belə qoyub: «Elmi (hədisləri) yazmağın icazəli olmasının xatırlanması.» Yəni, bu barədə olan rəvayətlər. İmam Qurtubi birinci hədis yazmağı (Quranla qarışmasın deyə) müvəqqəti qadağan edən hədisləri gətirmiş, növbəti babda isə hədis yazmağı icazəli görən hədisləri gətirmişdir ki, insanlara bunun səbəbi aydın olsun və insanlar elə bilməsinlər ki, hədis yazmaq mütləq şəkildə olmaz. Əslində bu bir zaman çərçivəsində qadağan edilmişdi ki, sonradan hədislərin yazılmasına mane olan səbəb aradan qalxdıqdan sonra artıq hədisləri yazmaq icazəli oldu. Lakin, Quranilər özləri məsələni səhv anlamaqları bir yana qalsın, bu kitabdən özlərinə sərf edən rəvayətləri götürüb insanları da aldatmağa çalışmışlar. Mən bütün bu şübhədə olanları insaf və ədalətlə həmin kitabdakı hər iki fəsildə yazılmış rəvayətləri oxumağa dəvət edirəm. Ümid edirəm ki, bunu etsələr onlara həqiqət günəş kimi aydın olacaq və şübhələri aradan qalxacaqdır.

Dəyərli oxucu! Hədis elmi əzəmətli bir elmdir. Allah bu elm vasitəsilə peyğəmbərin hədislərini qorumuş və

hədislər günümüzdə gəlib çıxmışdır. Hədislərin qəbul edilməsinin müəyyən şərtləri vardır ki, İslam alimləri tarix boyu bu şərtləri tətbiq edərək hədislərin mötəbərliyini yoxlamış, hədisləri necə gəldi qəbul etməmişlər. Onlar sonradan gələn müsəlmanların hədisin mötəbərliyini araşdırmaqda əziyyət çəkməmələri üçün hədisin qəbul edilmə şərtlərini təyin etmişlər.

Səhih (sağlam, mötəbər) hədisin qəbul olunması üçün beş şərt vardır:

- 1) Sənədin bağlantısı düzgün olmalıdır.
- 2) Hədisin rəvayətçisi ədalətli olmalıdır.
- 3) Rəvayətçi hədisi düzgün yolla qəbul etməlidir.
- 4) hədis istisna və müxaliflikdən uzaq olmalıdır.
- 5) Hədis problemlərdən uzaq olmalıdır.

Bu dediyimiz beş şərt sağlam hədisin qəbul edilmə şərtləridir.

- **Gəlin indi bu şərtlərlə bir qədər də ətraflı tanış olaq:**

Birincisi: Sənədin bağlantısının düzgün olması dedikdə qəsd olunan odur ki, burada sənədlə rəvayətçi arasında elmi əlaqə olmalıdır. Yəni, rəvayət zəncirindəki hər bir rəvayətçinin bir-birilə görüşüb məlumatı almasına şəkk gətirən zaman və məkan boşluğu olmalı deyildir ki, onların bir-birilə görüşməsinin mümkünsüzlüyü ağıla gəlməsin. Eyni əsrdə yaşamamaq və ya başqa uzaq ölkələrdə yaşayan insanlar olmaq kimi hallar bura

daxildir.

İkincisi: Rəvayətçinin ədalətli olması dedikdə isə qəsd olunan onun doğru yolda olan, azğın fikirlərdən uzaq bir şəxs kimi tanınmasıyla yanaşı **bu beş şərt də olmalıdır:**

1) Müsəlman olmalıdır; qeyri müsəlmanın rəvayəti qəbul edilmir.

2) Yetkin yaşda olmalıdır; yetkinlik yaşına çatmayanların rəvayətləri qəbul edilmir.

3) Ağıl sahibi olmalıdır; Ağılı olmayan insanın rəvayəti qəbul edilmir.

4) Fasiq olmalı deyil; böyük günah və kiçik günahlar etməklə bilinən şəxsin rəvayəti qəbul edilmir.

5) Mürüvvət; bunun mənası odur ki, həmin şəxs cəmiyyətdə insana yaraşan əxlaq sahibi olmalı, sadıqlıq (doğruluq) və əmanətlə danışan şəxs olmalıdır.

Üçüncüsü: Rəvayətçinin rəvayəti ən sağlam şəkildə qəbul etməsi və onu hifz edib qoruması; bu isə iki şeylə olur. Hədisin şeyxdən qəbul edərkən (tələqqi edərkən) doğru şəkildə məlumatı qəbul etməlidir. İkincisi isə hədisi danışdığı zaman da onu düzgün şəkildə çatdırmalıdır. Ümumiyyətlə, hədis rəvayətçiləri hədislərin nəqlini özbaşına etmir və bunun üçün ilk növbədə hədis elmini öyrənməli, dövrün böyük alimlərindən elm almalı, onların elminə alimlər şahidlik etməli idilər. Alimlər isə yalnız elmi, güclü zəkası və yaddaşı olan şəxslərə müəyyən şərtlərlə hədisi

yaymağa icazə verirdilər. Əslində bu geniş mövzudur. Bu icazənin özü isə iki şeylə olurdu:

1) Əzbərləmək; Bu barədə qarşıda ətraflı danışacağıq.

2) Yazmaq; Bu o deməkdir ki, rəvayətçi din alimlərindən öyrəndiyi hədisin isnadını hədislərin yazıldığı mötəbər bir qaynaqdan doğruluq və əmanət şərtilə başqa bir səhifəyə yazı yoluyla köçürür.

Bu məqamda kiçik bir haşiyəyə çıxaraq bunu qeyd etmək yerinə düşərdi; bu iki şey, yəni yazmaq və əzbərləmək hədis əhlinin metodlarından idi. Hədis əhli həm yazır, həm də əzbərləyirdilər. Bu isə hədisin daha sağlam şəkildə nəsil-dən-nəsilə ötürülməsinin əsas amillərindəndir. Qarşıda isə əzbərin ilkin dövrlərdə və sonrakı vaxtlardakı əhəmiyyətindən danışacağıq Allahın izniylə.

Dördüncüsü: Müxalifliyin olmaması; Bu o deməkdir ki, hədisdə müxalif bir məna və ya daha mötəbər bir hədisə müxalif məna olmalı deyil. O baxımdan ki, həmin hədis özündən daha qüvvətli hədisdən ziyadə və ya hansısa naqisliyi ilə seçilsin. Bu zaman iki hədis arasındakı ixtilafli məna cəm edilə bilinmədikdə daha qüvvətli hədis önə çəkilir (etimad edilir) və daha zəif hədis tərk olunur.

Beşincisi: Hədisin problemlərdən uzaq olması; O baxımdan ki, hədisin səhihliyinə xələl gətirəcək

amillərdən uzaq olmalıdır. Bəzən bu amillər gizli ola bilər ki, bunu da yalnız din alimləri anlayıb bəyan edirlər.

Hədislərin səhifələrə yazılması məsələsi:

«hədislərin ilk yazıya köçürülməsi» halı Quranın hədislərlə qarışması qorxusu ola-ola, yəni, peyğəmbərin sağlığında baş vermişdi. Bu zaman yazı yazanların da sayı az idi. Bütün bu amillər hədislərin yazılması üçün başqa bir çox yazmağı bacaran şəxslərə, onların xüsusi əməyinə və xüsusi diqqətinə tələbat yaradırdı. Ona görə də əzbər yoluyla elmin ötürülməsi ərəblərdə çox mühüm bir amil idi.

Artıq qeyd etdik ki, hədislərin yazılması həmin dövrdə qeyd olunan səbəblərdən məsləhət deyildi. Lakin, bu o demək deyildir ki, heç də peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم dövründə sünnədən heç nə yazılmamışdı. Buxarinin Əbu Hureyrədən rəvayət etdiyi nisbətən uzun hədisdə: «... **Sonra isə Yəmən əhlindən bir kişi gəlib deyir ki, mənim üçün (dindən nə isə) yaz ey Allahın elçisi! Peyğəmbər صلی الله علیه وسلم dedi: «Əbu Şah üçün yazın.»** (Buxari, Kitəbul Elm)

Həmçinin, peyğəmbər صلی الله علیه وسلم buyurmuşdur:

«Qoy burada sizdən iştirak edən gəlməyənlərə bu (bu xütbəm, vida xütbəsi) barədə xəbər çatdırsın. Ola bilsin ki, (sonradan eşidən) xəbər verilən şəxs (söhbətdə) iştirak edən kəsdən daha yaxşı əməl

edər.» (Səhih əl-Buxari, 6667) Bu rəvayətdə peyğəmbər صلی الله علیه وسلم ifadə edir ki, mənim bu sözlərimi başqalarına çatdırın. Bir Quraninin çıxıb deməsi ki, “yox çatdırmayın, biz sizə inanmayacağıq” çünki...və s. bəhanələr yalnız peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم əmrinə xəyanətdən və insanları elmdən, elmi məsdərdən məhrum etməkdən başqa bir şey deyil.

Həmçinin, peyğəmbər صلی الله علیه وسلم buyurmuşdur:

«Allah o kişinin üzünü ağ etsin ki, bizdən bir hədis eşidər, onu anlayar, əzbərləyər və onu eşitdiyi kimi çatdırar.» (İbn məsudun hədisi; Əhməd, 4157; Tirmizi, 2657; İbn Macəh, 232) Çatdırmaq isə həm şifahi ola bilər, həm də yazı ilə.

Həmçinin, sabit olmuşdur ki, peyğəmbər صلی الله علیه وسلم dövründə yaşayan dövlət başçılarına və **Ərəbistan yarımadasında olan liderlərə məktublar yazıb göndərmiş, onları İslama dəvət etmişdir.** (Bax, Tabaqat İbn Səd, 2/22-56) Bu məktublar da hədis hesab olunur və hədis elmi vasitəsilə bizlərə nəql edilmişdir.

Həmçinin, **peyğəmbər صلی الله علیه وسلم bəzi işçilərinə qoyun və dəvədən zəkətin hansı miqdarda çıxarmaq gerekdiyini yazdırmışdı.** (İbn Abdul-Bərr, Cəmiu Bəyən əl-İlm)

Bu hədislər dələlət edir ki, peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم hədisləri yaymağa rəğbətəndirən rəvayətləri daha çoxdur. Bu da

o deməkdir ki, peyğəmbər ilkin dövrdə Quranla hədislərin qarışmasından ehtiyat etdiyindən dolayı hədis yazmağı qadağan etmiş, bu problem aradan qalxdıqdan sonra isə hədislərin yazılmasına icazə vermişdir.

Səhəbələrədən bəzilərinin peyğəmbərin sağlığında ikən hədis yazmaları da varid olmuşdur;

Abdullah İbn Amr ibnül-As'ın üzərində yazdığı səhifələri (papiusları) var idi. O bu səhifələri «əs-Sadiqa» adlandırırdı. İmam Əhməd və Beyhəqi Əbu Hureyrədən rəvayət edirlər ki, o dedi: **«Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم hədisini məndən yaxşı bilən biri yox idi, yalnız Abdullah İbn Amrdan başqa. Çünki, o (hədisləri) yazırdı, mən isə yazmırdım.»** (Əhməd və Beyhəqi «əl-Mədxəl»)

Hətta, bəzi səhəbələr Abdullah İbn Amra peyğəmbərdən صلی اللہ علیہ وسلم yazmağının doğru və ya yalnız olduğunu soruşmağı tövsiyə edirlər. O da peyğəmbərin yanına getdikdə peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم belə deyir: **«Məndən yaz. Canım əlində olana and olsun ki, ağızımdan çıxan hər söz yalnız haqdır.»** (İbn Abdul-Bərr, «Cəmiu Bəyənül-İlm, 1/76; İbn Amrdan rəvayət olunur)

Həmçinin, sabit olmuşdur ki, Əli İbn Əbu Talibin peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم sağlığında **qanbahası hökmlərini yazdığı hədislər vardı.** (İbn Abdul-Bərr, Cəmiyyəti Bəyənül-İlm)

«Səhəbələrədən yazanlar və ya səhifələri (papiusları)

olanların sayının əlli iki nəfər olduğu hesablanmışdır.»
(Dirasət fil-hədis ən-Nəbəvi və tarixi tədvinuhu,
Muhəmməd Mustafa əl-Əzami, səh 92-142)

Bu səhifələrdən bəzilərini qeyd edək:

1) Səhabi Amr ibnil-Asın səhifəsi.

2) Əli İbn Əbu Talibin fiqhi məsələləri yazdığı kitab və peyğəmbərin hədisləri olan səhifəsi, Əbu Hureyrənin tələbəsi Əbu Saleh Səmmənin səhifəsi, başqa bir tələbəsi Həmməm İbn Münəbbihin səhifəsi, Uqbə İbn Əbil-Həsənənin Nüsxəsi, Bəşir İbn Nəhikin nüsxəsi, Muhəmməd İbn Sirinin nüsxəsi, Abdur-Rahmən İbn Yaqubun nüsxəsi, Valid ibn Rabəhin nüsxəsi, Musa İbn Yəsərin nüsxəsi. Bunların hamısı Əbu Hureyrənin tələbələri olmuşlar.

3) Həmçinin, səhabi Abdullah İbn Ömərın tələbələrindən olan Nəfinin səhifəsi.

4) Səhabi Ənəs İbn Malikin özü də hədis yazmış və yazdırmışdır. Bu səhabə peyğəmbərə on il xidmət etmiş səhabədir. Suməmə İbn Abdilləh isə Ənəsin nəvəsi idi və onun da hədis səhifəsi var idi. Ənəsin oğlu da atasının yazdırdığı, peyğəmbərdən dəqiq eşitdiyi xəbərləri yazmışdı.

5) Səhabi İbn Abbas da peyğəmbəri görmüş və ondan hədisləri lövhələrə yazmışdı. Peyğəmbər onun elmi

olması üçün dua etmişdi. Əli İbn Əbi Talha da İbn Abbasdan təfsir səhifəsini rəvayət etmişdir.

6) Cabir İbn Abdilləh adlı səhabə də peyğəmbərin hədislərini yazan səhabələrdən idi. Onun tələbəsi Süleyman əl-Yəşkurinin və Əbuz-Zubeyrin də hədis nüsxəsi olmuşdur.

7) Səhabi Abdullah İbn Amr ibnil-As da peyğəmbərin hədislərini yazmışdır. Nəvəsi Şueyb də onun hədislərinin nüsxəsini sonrakı nəsillərə ötürmüşdür. Səhabi Əbu Musa əl-Əşarinin oğlu Əbu Burdənin atasından eşitdiyi hədisləri yazdığı nüsxəsi.

8) Səhabi Hucr İbn Adiyin səhifəsi.

9) Səhabi Muaz İbn Cəbəlin səhifəsi.

10) Səhabi Zeyd İbn Sabitin miras barədə səhifəsi.

11) Səhabi Müaviyə İbn Heydənin səhifəsi.

12) Səhabi Səd İbn Ubadənin səhifəsi.

13) Səhabi Səmura İbn Cundubun səhifəsi və s. səhifəri misal göstərmək olar.

İmam Nəvəvi demişdir: «Elm əhli qeyd etmişlər ki, sünnənin yazılması barədə ixtilaf birinci əsrdə idi. Sonra ümmət hədis və elmin yazılmasının icazəli olması

üzərində icma etdilər. Ümmətin halı bunun üzərində davam etdi.» (Şərhun-Nəvəvi alə Sahihil-Muslim, 3/1391)

Mustafa əs-Sibəi demişdir: «Ümumiyyətlə, hədislərin yazılmasına və yazıya icazə verilməsi məsələsinə gəldikdə bu barədə rəvayətlər cəm edildiyi zaman xülasə onu demək olar ki, peyğəmbərin yazını bir müddət qadağan etməsi, sonra bəzi hədislərdə yazmağa icazə verməsinin izahı alimlər arasında ixtilafı olsa da, alimlərin əksəriyyəti bu qadağanın nəsx edilərək icazəli olmasına dəlalət etdiyini demişlər.» (əS-Sunnətu va Məkənətuḥə fit-Təşri əl-İsləmi, Mustafa əs-Sibəi, səh 105).

Amr İbn Şueyb atasından, o da babasından rəvayət edir ki, o dedi: «**Dedim ki: Ey Allahın Elçisi! Səndən eşitdiyim hər şeyi yazımmı?! Dedi: Bəli. Dedim: Razi olduğun və qəzəbli olduğun halı da (yazımmı)?! Dedi: Bəli: Çünki, mən bunların (bu halların) hamısında yalnız haqqı deyirəm.**» (Cəmiu Bəyənil-İlmi va Fadlihi, Elmin (hədislərin) yazılmasına icazə verilməsi babı, no: 388)

Bu rəvayətlərlə kifayətlənib növbəti mövzumuza keçirik.

- **Əzbər məsələsinə gəldikdə isə:**

Ərəblər əzbər məsələsində daim tanınmışlar. Onlar məlumatları, şeirləri və ən dəqiq şeyləri əzbərləməyi xoşlayırdılar. Ərəblər güclü yaddaşları ilə tanındıqları üçün bəzi alimlər hədislərin müəyyən bir dövrdə yazılmamasının səbəblərindən biri kimi hədislərin əzbərdə və yaddaşlarda saxlandığı üçün buna ehtiyac görülmədiyini demişlər. Sonradan isə hədislərin yaddaşlardan itməsi təhlükəsi yarandıqda bu hədislərin toplanması və yazılmasına qərar verilmişdir. Hədislərin toplanıb yazılması, bunun necəliyi ayrıca bir bəhs olduğundan bu mövzuda bu qeydlə kifayətlənirik. Yaddaş, əzbər məsələsi heç də etibarlılıq və əhatəlilik baxımından yazıya köçürməkdən aşağı deyildir. Bu üzdən də səhabələr hamısı yaza bilməsələr də Qurani əzbərləyirdilər. Hədislər də onların yaddaşında idi və lazım olduqda əzbərdən deyir, bu hədisləri əzbərdən başqalarına öyrədirdilər. Hətta, ərəblərdən Ömər İbn Əbi Rabia kimi bir məclisdə birdəfəyə bir qəsidəni tam şəkildə əzbərləyənlər də var idi. (Cəmiu Bəyən-il-İlm, 1/69)

Əgər hədislərin qorunmasında yazı yazmaq metodu daha üstün olsaydı, onda tövratın qorunması daha ağlabatan olardı. Çünki, Uca Allah Qurani-Kərimdə buyurur:

«Biz onun üçün lövhələrdə hər şeydən öyüd-nəsihət və hər şeyin təfsilatını yazdıq...» (əl-Əraf, 145) Özü də bu yazıları Quranın da ifadəsinə görə Allah özü yazmışdı. Lakin, buna baxmayaraq, onlar sonradan

həmin yazıları təhrif etdilər. Deməli, qorunma üçün yazı şərt deyil. Onların bu yazıları təhrif etmələri Quranda da vəsf edilmişdir:

«İsrail oğulları verdikləri əhdi pozduqlarına görə Biz onları lənətlədik və qəlblərini sərtləşdirdik. Onlar Kitabda olan kəlmələrin yerlərini dəyişdirdilər. Onlar özlərinə öyrədilmiş şeylərin bir hissəsini unudular...» (əl-Maidə, 13)

Bunun başqa sübutu və əzbərin mötəbər bir metod olmasını da yenə Allah Quranda təsdiqləyərək buyurur: **«Əksinə, bu Quran elm verilmiş kəslərin kökslərində olan açıq-aydın ayələrdir. Bizim ayələrimizi ancaq zalımlar inkar edirlər.»** (əl-Ənkəbut, 49)

Bu kökslərdə olan ayələr Qurandır. Yəni, Allah Quranın da əzbər metodu ilə qorunduğuna işarə edir. Elə isə hədislərin ilkin dövrdə əzbər yolu ilə qorunmasını aşağı görünlər Quranın da eyni metodla qorunmasına şəkk etmiş olurlar. Çünki, Quranın bir kitab halına salınması da məhz döyüşlərdən birində yetmiş Quran hafizinin (əzbərçisinin) öldürülməsindən sonra daha böyük əhəmiyyət kəsb etmiş oldu. Bundan sonra Quranın yazıya köçürülərək kitab halına salınması məsələsi gündəmə gəldi. Bundan əvvəl isə səhabələr Qurani əzbərləyirdilər. Onların çoxusu oxuyub yazmağı bilmirdilər. Buna baxmayaraq əzbər onlar üçün yazmaqdan daha faydalı idi.

Bu son qeyd olunan ayədə də elm verilmiş şəxslərin əzbərləməsinə diqqətləri yönəldir. Doğurdan da insan oxuduğu bir məlumatı unuda bilər, lakin, insanın dəfələrlə əzbərlədiyi, beyninə həkk etdiyi məlumatları unutması çox çətin bir şeydir.

Xülasə, bu yuxarıdakı ayələrdən aydın görünür ki, Allah tövratı özü yazsa da, insanlar onu öz əlləriylə sonradan dəyişdilər. Lakin, Allah Qurani əzbərləyənləri elm verilmiş kəslər adlandırdı ki, bu da bir növ əzbər metodudur və bu elmin qorunmasının əhəmiyyətini, xüsusən də həmin dövrdə əzbərin yazıdan daha qüvvətli olmasını göstərir. Ona görə də alimlərin elmi qorumaq üçün nə əziyyətlər çəkdiyini bilməyən biri əzbərin əhəmiyyətini anlamaya bilər. Məhz buna görə də səhabələrin çoxusu əzbərə üstünlük verirdilər.

Onu da qeyd edək ki, alimlərdən şifahi (əzbərlə) olan elmi icazə (şəhadət) yazmaqla götürülən icazədən (şəhadətdən) daha üstün hesab olunur. Bu gün də elmin mərkəzi olan Məkkə, Mədinə və başqa yerlərdə bu elmi icazə metodu (şifahi, əzbər) yoluyla Quran, hədis və başqa mətnlər alim və şeyxlərə danışdıqdan sonra onlara həmin sahədə elmi icazələr (şəhadətlər) verilir. Bu adət peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم zamanından indiyə kimi davam etməkdədir.

İmam Şatibi «Muvafaqat» əsərində şifahi elm öyrənməklə yazılmış kitabdan elm öyrənməyin fərqiindən

danışarkən şifahi, əzbər yoluyla müəllimdən öyrənilən elmin daha bərəkətli olmasından bəhs edir. Bu cür elm öyrəndikdə qaranlıq qalan, aydın olmayan məqamları müəllimdən soruşmaq lazımdır deyər yerindəcə məsələ öyrənilir və daha yaxşı qavranılır. Bundan əvvəl isə o qeyd edir ki, kitabdən oxuyan neçə insanlar var ki, dəfələrlə oxusa da məqsədi anlamır, tək əzbərləsə belə yenə də başa düşmür. Amma, müəllimdən şifahi yolla elm öyrənən şəxs bu problemlə qarşılaşmır. (Bax, el-Muvafaqat, imam Şatibi, səh 147)

Ona görə də bəzi sələflər deyərdilər ki: «Elm öz əhlinin (alimlərin) köksündə (əzbər yolu ilə) qorunurdu. O zaman ki, elm yazıya alındı, elmə əhli olmayanlar daxil oldular.» bu mənada sözlər çox deyilmişdir.

Bir qədər yuxarıda qeyd etdiyim səbəbə uyğun və ilk dövrdə hədislərin yazılmadığı, əzbərləndiyi, lakin, bəzi səhabələr tərəfindən yazıldığını da göz önünə alaraq ilkin dövrdə bəzi səhabələrin əzbərə necə fikir verdiklərini qeyd etmək üçün bu rəvayəti qeyd edirik: Əbu Nədiradan rəvayət olunur ki, o dedi: Əbu Səid əl-Xudriyə dedim: Səndən eşitdiklərimizi yazmayaq? Dedi: «Siz bunu (eşitdiklərinizi) mushəflərə (səhifələrə) yazmaq istəyirsiniz? Sizin peyğəmbəriniz bizə hədis danışdı, biz də onu əzbərləyirdik. Siz də (hədisləri) bizim kimi əzbərləyin.» (Cəmiu Bəyənəl-İlmi və Fadlihi, 339; Zikri kərahyyəti kitəbətül-İlm)

Bu rəvayətdə də ərəblərin əzbərə necə etibar

etdikləri və necə əhəmiyyət vermələri anlaşılır.

Onlardan bəziləri bir məclisdə hədisi sağlam şəkildə bir hərf belə buraxmadan əzbərləyə bilirdi. İmam Şafi və başqa alimlərdən varid olmuşdur ki, onların peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم hədislərini nəql etməkdə yaddaşa etimad etmələri yazıya köçürməkdən daha üstün idi. Bu baxımdan da qədim alimlər elmin yazıya köçürülməsi ilə insanların arxayınlaşmaları və tənbelləşmələrindən qorxurdular. Onlar bu əzbər yoluyla elmin nəql edilməsi və ya bu bacarığın, bu xüsusiyyətin onlardan götürülməsindən də ehtiyat edirdilər. Ona görə də Hafiz İbn Abdul-Bərr səhabələrdən və tabeinelərdən elmin yazıya alınmasını xoş qarşılamayan kəslərdən bu barədə rəvayətləri nəql etdikdən sonra deyir: «Burada sözlərini (elmin yazılmasını xoş görməyənlər) qeyd etdiyimiz şəxslər bu məsələdə ərəblərin (əzbər, yaddaşa etibar etmək) məzhəbini götürüblər. Çünki, onlar fitrətdən əzbərə yönəlmişdilər və bu onların xüsusiyyətlərindən idi. O kəslər ki, elmin yazıya alınmasını istəmirdilər, onlardan İbn Abbas, Şabi, İbn Şihəb, Nəxai, Qatadə və başqaları kimi bu məzhəblə gedənlər və bu fitrətdə olan alimlər elmi əzbərdən öyrənmək fitrəti üzərində idilər. Ona görə də onlar «hədisin eşidilməsi», (yəni: tələbənin müəllimindən elmi dinləyib, eşidib) əzbərlənməsi yoluyla bir şəxsin elmini təsdiqləyir və ona «elmi icazə» verirdilər. Ona görə də peyğəmbər صلى الله عليه وسلم hədislərin birində buyurmuşdu: «Biz ümmi bir toplumuq, yazmağı və hesabı bilmirik!» (Cəmiu Bəyən-il-İlm, 1/65)

Bu rəvayət də ona dəlalət edir ki, ərəblər ilkin dövəmdə əzbərə üstünlük verirdilər, əzbər yoluyla ötürülən məlumat isə heç də yazı yoluyla ötürülən məlumatdan zəif olmurdu. Həmçinin, biz «əzbərə üstünlük verirdilər» dedikdə “səhabələr yazmırdılar” da demirik, çünki, onlardan yaza bilənlər yazır, qeyriləri isə əzbərləyirdilər.

Bu yazıya almanın gecikməsinin səbəblərindən «vəra» (icazəli bir şeyi ehtiyatən tərək etmək) amili də nəzərə alınarsa, onlardan bəzilərinin xəta etmək qorxusuyla yazmaqdan vaz keçdikləri aydın olar. Necə ki, Əbu Bəkr (Allah ondan razı olsun) və onun hədis yazmaqda tərəddüdü də bu amildən qaynaqlanırdı. Yaddaşı qüvvətli olan səhabələr isə heç nədən narahat olmadan hədisləri rəvayət edirdilər.

Amma, bəzilərinin hədis rəvayət etməkdən çəkinmələri, onların xəta etməkdən şiddətlə ehtiyat etmələrinə görə idi. Necə ki, əz-Zubeyr də bunu aydın şəkildə ifadə etmişdir. Amma, yaddaşı qüvvətli olanlardan İbn Abbas, İbn Məsud, Əbu Hureyrədən və başqaları bir problemsiz hədisləri rəvayət edirdilər. Onlar peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم səhabələri olmaqla yanaşı insanlar arasında ərəblərin elmi ötürmə yolu olan güclü yaddaşa etibar edilməsi yoluyla peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم hədislərini insanlara bildirir və sünnənin bu yolla qorunmasına çalışırdılar.

Hətta, səhabələrdən Zeyd İbn Sabit ondan hədis

yazılmasına nə üçün razılıq vermədiyini izah edərək demişdi: «Bilirsinizmi, ola bilsin ki, mənim danışdıqlarımın hamısı danışdığım kimi olmasın.» (Cəmiu Bəyənil-İlm, 1/66) Ona görə də onlardan bəzilərinin hədis rəvayət etməmələri ehtiyat və ya dininə görə ehtiyatlı addım atmaq qəbilindən idi. Çünki, səhabə və təbeinlərin hədis yazmaları və bu barədə olan xəbərlər təvatür (yəni: birdən çox səhabədən rəvayət olunma yoluyla bilinən xəbər) həddində çox rəvayət olunmuşdur. Bu bilinən bir şeydir ki, haqqı istəyən bir kimsənin bunu inkar etməsi və ya buna şübhə ilə yanaşmasının yeri yoxdur. Əgər bu barədə daha çox və daha ətraflı məlumat almaq istəyirsənsə, onda İbn Abdul-Bərin «Cəmiu Bəyənil-İlm» kitabına müraciət edə bilərsiniz. (Bax, Cəmiu Bəyənil-İlm, 1/70-77)

Həmçinin, Xətib əl-Bağdadinin «Təqyidil-İlm» kitabında bu barədə yazdıqlarına nəzər yetir.

Artıq qeyd etdik ki, Quranın qorunması əzbərlə baş verdiyi kimi, hədislərin qorunması da əzbərlə baş vermişdi. Səhabələrin elmə həris olduqları kimi **onlardan sonra gələnlər də elmə həris idilər.** Uca Allah Quranda buyurur:

«Dində hamını ötüb keçən ilk mühacirlərə və ənsarlara, həmçinin yaxşı işlər görməkdə onların ardınca gələnlərə gəlincə, Allah onlardan razıdır, onlar da Ondan razıdırlar. Allah onlar üçün ağacları altından çaylar axan, içində əbədi qalacaqları

Cənnət bağları hazırlamışdır. Bu, böyük uğurdur.»

(ət-Tövbə, 100)

Beləcə, səhabələr kimi onlardan sonra gələn nəsil də xeyirli nəsil olub sünnənin qorunması yolunda çalışmışlar. Allah onların içindən də elmə həris şəxslər çıxarmış və sünnəyə xidmət etdirmişdir. İstər onlardan sonra yüz il, istər iki yüz, istər də beş yüz il sonra olsun hədisləri sənədləriylə birgə əzbər bilən alimlər həmişə olmuşlar. Necə ki, hal-hazırda da da belə şəxslər mövcuddur. Bütün bunlar şeyxdən şeyxə şifahi əzbər yoluyla ötürülmüş, həmin əzbərin mənbəyi isə yazılarda mövcud olmuşdur. Səhabələrin əzbər yoluyla elmə xidmət etmələrini, onların vasitəsilə elmin qorunduğunu və onların fəzilətini qəbul edənlər gerek onlardan sonra gələn güvənən İslam alimlərinin də bu yoldakı söylərini qəbul edib dəyərləndirsinlər. Çünki, Sünnənin qorunması peyğəmbərin zamanı da daxil olmaqla üç ən xeyirli əsrdə də davam etmişdir. Peyğəmbər ^{صلی اللہ علیہ وسلم} buyurmuşdur: «**Ən xeyirli insanlar mənim əsrimdədir. Sonra onlardan sonra gələnlər, sonra da onlardan sonra gələnlər.**» (Səhih əl-Buxari, 2652; Səhih əl-Muslim, 2533)

Hədislər beləcə bu xeyirli əsrin əvvəllərində yazılmış, səhifələr və nüsxələr halında mövcud olmuş, birinci hicri əsrin sonlarında isə Ömər İbn Əbdul-Əzizin zamanında (99-100 hicri) kitab halında toplanmışdır.

Sonda isə müasir dövrümüzdə bəzi qədim hədis

nüsxələrinin (papiirusların) tapılmasını qeyd etmək yerinə düşərdi ki, bu olduqca mühümdür. 1880-ci ildə Misirin Fəyyum bölgəsində minlərlə qədim yazılar tapılmışdı ki, həmin yazılarda ən qədim hədis nüsxələrindən bəziləri mövcud idi.

Onuncu şübhə: Hədislər peyğəmbərdən iki yüz il sonra yazılıb?

Şübhə belədir: Hədis kitabları 200 yüz il sonra yazılıb. Hədislər sonradan yazılıb deyə biz ona necə güvənə bilərik?

Bu şübhənin cavabı: Peyğəmbərin ﷺ səhabələri onun izni ilə sağlığında da, onun vəfatından sonra da sünnənin (hədislərin) toplanmasına diqqət göstərmişlər. Buna kifayət qədər dəlillər vardır. Təkcə peyğəmbərin sağlığında hədislərin yazılmasına dəlalət edən kifayət qədər dəlillər vardır. Gəlin həmin dəlillərdən bəzilərini oxuyaq:

Buxari Həmməm İbn Munəbbihin belə dediyini rəvayət edir; Əbu Hureyrənin (Allah ondan razı olsun) belə dediyini eşitdim: **«Peyğəmbərin ﷺ səhabələri içərisində məndən çox hədis bilən yox idi. Yalnız Abdullah İbn Amrdan başqa. Çünki, o yazırdı, mən isə yazmırdım.»** (Fəthul-Bari bişerhi Sahih əl-Buxari, Kitəbul-elm.)

Buxarinin Əbu Hureyrədən rəvayət etdiyi nisbətən uzun hədisdə: **«Allah peyğəmbərə Məkkənin fəthini nəsis etdiyi zaman... Sonra isə Yəmən əhlindən bir kişi gəlib deyir ki, mənim üçün yaz ey Allahın elçisi! Peyğəmbər ﷺ dedi: «Əbu Şah üçün yazın.»** (Buxari, Kitəbul Elm)

Buxari Əbu Cuheyfəyə isnadən rəvayət edir ki, o dedi: **«Əliyə dedim: Sizdə kitab varmı? Dedi: Yox, yalnız Allahın kitabı və ya müsəlman kişiyyə verilən fəhm (dini anlayış barədə məlumat) ya da bu səhifədə olan yazı. Dedim: Bu səhifədə nə var? Dedi: Qanbahası, çox əsir azad edən və müsəlman kafirə görə öldürülməz (hədisi).»** (Hədisi Əhməd, Buxari, Əbu Davud və Nəsai rəvayət ediblər)

Qeyd edək ki, Qanbahası, həm çox əsir azad etmək və həm də son cümlə barədə peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم mötəbər hədisləri vardır. Bu da onu göstərir ki, Əlinin səhifəsində hədislər var idi. Artıq biz Quranilərin şübhələrindən birinin cavabında bu məlumatı qeyd etmişdik:

«Səhəbələrə yazanlar və ya səhifələri olanların sayının əlli iki nəfər olduğu hesablanmışdır.» (Dirasət fil-hədis ən-Nəbəvi və tarixi tədvinuhu, Muhəmməd Mustafa əl-Əzami, səh 92-142)

Əli İbn Əbu Talib (Allah ondan razı olsun) də onlardan biri idi.

Həmçinin, qeyd etmişdik ki, yaddaşı qüvvətli olanlardan İbn Abbas, İbn Məsud, Əbu Hureyrə, Aişə və başqaları bir problemsiz hədisləri rəvayət edirdilər. Hədis rəvayətində ehtiyat edənlər isə daha çox peyğəmbərin: **«Kim qəsdli şəkildə mənim adımdan yalan danışarsa, qoy cəhənnəmdəki yerini hazır bilsin»**

(Buxari, 107; Əbu Davud, 3651) hədisindən təsirlənmişdilər.

Həmçinin, Amr İbn Şueyb atasından, o da babasından rəvayət edir ki, o dedi: «**Dedim ki: Ey Allahın Elçisi! Səndən eşitdiyim hər şeyi yazımmı?! Dedi: Bəli. Dedim: Razi olduğun və qəzəbli olduğun halı da (yazımmı)?! Dedi: Bəli: Çünki, mən bunların (bu halların) hamısında yalnız haqqı deyirəm.**» (Cəmiu Bəyən-il-İlmi və Fadlihi, Elmin (hədislərin) yazılmasına icazə verilməsi babı, no: 388)

Bu rəvayətdə hər şey açıq aydındır deyə izaha ehtiyac görmürük.

Peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم Konstantinopolun fəthi barədə müjdələdiyi rəvayət Abdullah İbn Amr İbn As'dan rəvayət olunur. O dedi: **Peyğəmbərdən Roma, yoxsa, Konstantinopol birinci fəth olunacaq deyə soruşulduqda biz onun ətrafında yazırdıq...**(hədisi Əhməd, Darimi, Hakim və başqaları rəvayət edib, Hakim səhih görüb, Zəhəbi də ona müvafiq olub. Albani də səhih görüb)

Bu hədisdə də səhabələrin peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم yanında hədis yazdıqlarına işarə vardır. Hansı ki, peyğəmbər onların yazmasına maneəçilik törətməmişdir.

Bu və digər hədislərdə çoxlu dəlillər vardır ki, səhabələr

(Allah onlardan razı olsun) peyğəmbərin hədislərini yazırdılar.

Onlardan bəzilərinin hədis yazdıqları səhifələri var idi; Abdullah İbn Amr, Cabir İbn Abdullah, Səmura İbn Cundub, Əbəs ibn Malik, Muaz ibn Cəbəl və başqa səhabələrin səhifələri kimi.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi əgər səhabələrdən əlli iki nəfər yazırdırsa, tabeidlərdən yazanlar daha çox idilər. Eyni məsələdə yenə tabeidlərdən səhifə və yazıları olanların yüz əlli nəfərdən çox olduğu qeyd olunur. (Dirasət fil-hədis ən-Nəbəvi və tarixi tədvinuhu, Muhəmməd Mustafa əl-Əzami, səh 92-142)

Digər yazılarımızda artıq qeyd etdik ki, hədislər Quranla qarışmasın deyə ilkin dövrdə yazılmamış, sonra isə buna elə peyğəmbərin sağlığında ikən icazə verilmişdir.

Xəlifə Ömər İbn Əbdül-Əzizin isə ilkin yazılmış hədislərin (səhifələrdə və ya papiruslarda olan hədislərin) toplanaraq bir kitab şəklində ərsəyə gəlməsində çox böyük rolu olmuşdur. Çünki, Əbu Nueymdən rəvayət olunduğuna görə Ömər İbn Əbdül-Əziz vilayətlərə (oradakı alimlərə) yazır ki:

«Peyğəmbərin ﷺ hədislərinə nəzər yetirin və onları toplayın.» (Fəthul-Bari bişərhi Səhih əl-Buxari, Kitəbul-Elm, bab: Keyfə yuqbədul-elm, 1/232; rəqəm: 34)

Həmçinin, Xəlifə Ömər İbn Abdul-Əziz Əbu Bəkr İbn Həzmə (red: zahiri ibn Həzm nəzərdə tutulmur) əmr göndərir ki: «Peyğəmbərin hədislərinə nəzər yetirin və onları toplayın. Çünki, mən qorxuram ki, elmin izi yoxa çıxsın və alimlər getsinlər.»

Tableinlərdən sonrakı dövrdə (ətbəu tablein zamanında) isə hədis yazma metoduna yeni üslub əlavə edilir. Səhabə və tableinlərin sözləri də artıq xüsusi kitablarda toplanmağa başlanılır ki, bu da kitablara və fiqhi bablara görə təsnif olunur.

İslam aləmi mədəniyyətinin elə bir dövrü olmamışdır ki, İslam alimləri bu yazıları bir araya gətirməsinlər və bu kitabları təsnifatlara (elmi başlıqlara uyğun şəkildə) bölməsinlər. Elə məşhur altı hədis kitabının əsası da bu yazılara və bu kitablara (səhifələrə) söykənir.

Biz həmin səhifəri “papiuslar” da adlandırma bilirik. Hədislər artıq bu papiuslarda yazılmışdı. İmam Buxarinin təzə papius yazmağına ehtiyac yox idi. O sadəcə özündən əvvəlki elmi zəhmətləri toplayıb elmə xidmət edərək gözəl bir kitabı cəm etmişdir.

Onu da qeyd edək ki, yazı ilə tədvin (yazıların toplanması) ayrı-ayrı ayrı şeylərdir. Bu şübhəni gətirənlər sanki, demək istəyirlər ki, hədislər peyğəmbərdən 200 il sonra yazılıb, bu açıq-aydın yalan və uydurmadır. Çünki, artıq biz qeyd etdiyimiz əsərlərlə

göstərdik ki, səhabələr hədisləri öz səhifələrində yazmışdılar. Lakin, bu yazılar elmi fəsil bölgüsünə uyğun hər mövzuda hədis eyni babda toplanmadığından dolayı sonrakı alimlərin işi bu hədisləri bablara və fəsillərə uyğun tərtib edib ayrıca kitab halına salmaq olmuşdur. Buxarinin və «Kutubu Sittə» (altı məşhur hədis kitabı) sahiblərinin hədisləri fiqhi bablarda cəm etməsindən öncə alimlər başqa üslublarda kitabları artıq yazmışdılar. Məsələn; muvattalar, musnədlər, onlardan da qabaq isə tək-cə bir mövzuda yığılmış kitablar var idi. Məsələn; Zuhd, Qəder və s. mövzularda olan kitablar kimi.

Bu iki məsələ (yazmaq və tərtib etmək) arasında fərqi bilməyənlər elə biliblər ki, hədislər 200 il sonra yazılıb. Əgər onlar desəydilər ki, hədislər 200 il sonra mövzulara uyğun tərtib edilib, onda daha doğru söz söyləmiş olardılar. Amma, yazılmış hədislərin toplanması xəlifə Ömər İbn Əbdul-Əzizin dövründə, yəni yüz il sonra olmuşdur. Amma, hədislərin səhifələrə (papiuslara) köçürülməsi peyğəmbərin dövründə artıq baş vermişdir ki, bu da haqqında danışdığımız şübhənin necə batil olduğunu göstərir.

Lakin, bu məsələnin xülasəsi olaraq onu deyirik ki:

Hədislər peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم dövründə səhabələr tərəfindən onların peyğəmbərdən eşitdiklərinə əsasən yazılıb. Heç də hədislərin hamısı iddia olunduğu kimi yalnız yaddaşlarda qalmayıb, necə gəldi ötürülməyib. Yaddaş amili mühüm olsa, da hədislər həm yazı, həm

də yaddaş yolu ilə Buxarinin dövrünə ötürülüb. Hədislərin peyğəmbərin dövründə yazılmasının isbatını növbətli yazımızda ətraflı izah edəcəyik Allahın izniylə. Onda anlaşılacaq ki, əgər hədislər peyğəmbərin dövründə yazılıbsa, bu yüz və ya iki yüz il sonra yazılma söhbətinə lüzum yoxdur və Quranilər bununla sadəcə insanların başını aldadırlar.¹

Xəlifə Ömər İbn Əbdul-Əzizin dövründə bu yazılar ibn Şihəb əz-Zühri (58h.-124h.) tərəfindən toplanıb, bir araya cəm edilmişdir (Hicrətin 100-cü ilində).

Bundan sonra isə 200 il deyil daha da əvvəl hədislər kitab (yazı) halına salınmışdır. Buxari və digər alimlərin elmi götürdükləri qaynaqların əsası bu yazılarda mövcud idi. Onlar heç də özlərindən yeni bir şey gətirməmişdilər. Buxaridən əvvəl isə ilk dəfə Buxarinin gördüyü işə bənzər hədisləri kitab halına salan başqa alimlər də var idilər.

İbn Abdil-Bərr qeyd edir ki:

«Hədisləri ilk dəfə toplayan İbn Şihəb olmuşdur.» (Cəmiu Bəyən-il-İlmi va Fadlihi, 1/73) O, hicrətin 58-ci ilində doğulmuş, 124-cü ilində vəfat etmişdir. Hədisləri yazıya toplamaq əmrini isə hicrətin 99 və 100-cü illərində hakimiyyətdə olan saleh xəlifə Ömər İbn

¹ Bu yazımızın əvvəlində də bu barədə rəvayətlər qeyd olunmuşdur.

Əbdul-Əzizin dövründə almışdır.

Beləcə anlaşılır ki, hədisləri ilk dəfə toplayan Buxari deyil, hətta, ilk hədis toplusu kimi məsələyə yanaşsaq, yenə də Buxari deyil, ondan qabaq yaşamış imam Məlik, Dərimi, Əhməd və s. (Allah onlara rəhmət etsin) olmuşlar. İmam Zuhri isə onlardan əvvəl toplayıb, bu isə Quranilərin dediyi kimi peyğəmbərdən 200 il sonra deyil, 100 il sonra baş vermişdir. Onun topladığı məlumatlar isə artıq peyğəmbərin dövründə yazılmış səhifələrdə (papiuslarda) var idi. Artıq səhabələr də hədisləri yazmışdılar.

Buxari isə sadəcə mövzulara uyğun başlıqlar qoymaqla mövzuya uyğun hədisləri bir araya toplamış və hədislərin isnadını, mətnini araşdırmışdır. O, hədis elminə uyğun daha mötəbər hədisləri kitabında qeyd etməyi özünə şərt qoymuşdu. Buna görə də Buxarinin kitabı ümmət arasında daha çox məşhurdur.

Sonda onu deyirik ki, əgər hədislər peyğəmbərin səhabələri tərəfindən səhifələrdə (papiuslarda) yazılıbsa, kiminsə sonradan bu hədisləri toplaması və elmi mövzulara, fəsil və bablara uyğun kitab halına salmasını misal gətirib “hədislər 200 il sonra yazılıb” deməsi sizcə də absurd fikir deyilmi?! Xüsusən də o şəxsdən illər öncə əvvəl yaşamış imam Zuhri, imam Məlik, imam Əhməd, imam Dərimi kimi böyük hədis alimləri qeyd olunmursa, məsələnin qoyulmasındakı qərəzli münasibət daha da aydın ortaya çıxmış olur.

On birinci şübhə: Hədislər ağıla ziddir, belə olduqda onu necə qəbul edək?!

Bəzi hədis inkarçıları belə deyirlər: “Hədislər ağıla ziddir.” Belə olan halda biz necə onunla əməl edə bilərik?

Bu şübhənin cavabı: Bu məqamda yenə cavabdan əvvəl digər şübhəyə cavabdakı sualları veririk.

- 1) “Hədislərin ağıla zidd olması” iddiasını edən bununla bütün hədisləri qəsd edir, yoxsa, az bir qism hədisləri?
- 2) Yoxsa, yalnız mənasını birbaşa anlaya bilmədiyi hədisləri bu qavrama daxil edir?
- 3) Bu iddianı edən sağlam, səhih hədisləri qəsd edir? Yoxsa, uydurma hədisləri?
- 4) Görəsən bu iddianı edən şəxsin hədis elmindəki təcrübəsi hansı səviyyədədir?

Əgər bunu deyən bütün hədisləri qəsd edirsə, demək ki, o şəxsin öz ağılında problem var. Əgər uydurma hədisləri qəsd edirsə, elə uydurma hədisləri biz də qəbul etmirik. Alimlər tarix boyu uydurma hədisləri bəyan ediblər. Əgər söhbət zəif hədislərdən gedirsə, bununla da əməl olunmur, lakin bunda bu mövzumuzda kifayət etməyəcək uzun təfsilat və izah var. Əgər səhih, sağlam, mötəbər hədisləri qəsd edirsə, o hədislərin ki, peyğəmbərə gedib çatması sağlam və mötəbər elmi yolla isbat olunursa, o zaman deyirik:

Əsl budur ki, Peyğəmbərdən صلی اللہ علیہ وسلم sabit olan hər bir şey ağıla və fitrətə uyğundur. Mümkün deyil ki, sağlam hədis sağlam ağıla hansısa bir halda müxalif olsun. Sadəcə bu kimlərinə hədisə yanaşma metoduna əsasən elə görünə bilər.

Məsələ burasındadır ki, bəzən Peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم hədisində ağılları heyrtləndirəcək bir şeydən xəbər verir ki, ağıl öz zəifliyindən və acizliyindən bu xəbəri doğru qavraya bilmir. Lakin, bu xəbəri araşdırdıqda görürsən ki, bu xəbər heç də ağılın mümkünsüz hesab etdiyi və qəbul etmədiyi bir şey deyildir.

Şeyxülislam ibn Teymiyyə (Allah ona rəhmət etsin) demişdir:

«Peyğəmbərdən صلی اللہ علیہ وسلم gəlmiş hər bir (sabit) xəbər haqdır və bir-birini təsdiqləyir. Bu, həm də yaradılmışların fitrətinə uyğundur...İnsanlarda olan ağıl və fitrət aydın ağıla, sağlam məqsədə, doğru fitrətə nə də peyğəmbərdən sabit olan sağlam nəqlə (rəvayətə) müxalif deyildir. Bu, sadəcə kiminsə zənninə görə müxalif görünə bilər. Kim batil nəqləri (rəvayətləri) təsdiqləyər və ya bu (sağlam) nəqlərdən lazım olmayan mənanı anlayar, ya da nəyinsə əqli məsələlərdən olduğuna zənn edərək buna etiqad edərsə, bu əqliyyat yox cəhliyyatdır. (red: yəni, bu ağıldan yox, cahillikdəndir) ya da bu özündən qəribə yol ixtira etməkdir ki, bu da bir müsibətdir. Əgər bu sağlam bir nəqlə zidd olarsa, belədir, əks təqdirdə (sağlam,

mötəbər rəvayət olmazsa) açıq-aydın ağıla, ya da sağlam kəşfə zidd olar. O fikirləşər ki, bu rəvayət peyğəmbərin dediyidir, əslində isə bu onun adından uydurulmuşdur (mötəbər rəvayətlər isə belə deyildir). Ya da bəzən (mötəbər) rəvayətdəki hansısa bir sözü götürüb öz ağılından çıxardığı hansısa batil mənaya yozur. Əslində isə bu söz onun qəsd etdiyi mənaya dəlalət etmir.» (ər-Risələ əl-Arşıyyə, səh 35)

Həmçinin, o demişdir: «Açıq-aydın ağıla müxalif olan şey batildir. Quranda, Sünnədə və icmada isə batil yoxdur. Lakin, bu məsdərlərdə bəzi ləfzlər vardır ki, onu bəzi insanlar başa düşmürlər. Ya da bu ləfzləri batil mənalara yozurlar. Elə müsibət də onlardandır. Quran və Sünnədən deyil.» (Məcmuul-Fətəva, 11/490)

İbnul-Qeyyim demişdir: «Elçilər - Allahın onlara salavatı və salamı olsun - ağılların mümkünsüz hesab etdiyi və qətiyyən mümkün olmayacaq şeyləri xəbər verməmişlər. Əksinə, onların xəbərləri iki qismdir:

Birincisi: O xəbərlər ki, ağıllar və fitrətlər o xəbərlərin doğruluğuna şahidlik edir.

İkincisi: Ağıllarını mücərrəd olaraq anlaya bilmədiyi şeylər. Necə ki, bərzəx aləminin və axirətin təfsilatı barədə gələn qeybi xəbərlər, savabın və cəzanın təfsilatları vardır. Bunlar barədə verilən xəbərlər heç də ağıllara görə mümkünsüz deyildir. Hər bir xəbər ki, ağılla mümkünsüz olduğu zənn edilir, bu xəbərlər iki

haldan kənara çıxmır: Ya o xəbər sahibinə nisbət olunan yalandır, ya da xəbəri qəbul edən ağıl fəsadlı anlamışdır. Bu isə xəyali bir şübhə sayılır. Bu şübhəyə düşən elə bilir ki, düşündüyü xəyal ağıllı və aydın fikirdir.»

(Kitab ər-Ruh, səh 62; Savaiqil- Mursələ, 3/829-830)

Bizim mövzumuz uydurma hədislər barədə deyil, Quranilərin inkar etdiyi səhih hədislərdir ki, guya onlar bu hədislərin ağılla uyğun gəlmədiyini deyirlər. Halbuki, səhih hədisdən onların anlamadığı bəziləri ağıllarının zəifliyindən və acizliyindəndir. Çünki, yuxarıdakı nəqlərdə də qeyd olundu ki, Allahın elçiləri ağılların anlamaqda çətinlik çəkdiyi xəbərləri verə bilirlər. Bu o demək deyil ki, həmin xəbər doğru deyildir. Eləcə də Quranilərin Qiyamətin əlamətləri barədə olan səhih hədisləri inkar etmələri heç də bunun ağılla uyğun gəlmədiyini üçün deyil, onlar hədisləri mötəbər məsdər görmədikləri üçün bu xəbərləri inkar etmişlər. Yoxsa, Quranda da bu qəbildən ağılların tam dəqiqliklə təsəvvür edə bilmədiyini xəbərlər vardır. Lakin, onların ağıl barədə qoyduqları qaydaları ümumən batildir. Çünki, hədisləri bu qayda ilə inkar edən Quranilər sabah eyni qayda ilə Qurana da şəkk edə bilirlər. Şəkk edirlər də. Çünki, onlardan bəziləri isə, xüsusən də müasir dövrümüzdə olanları guya ateistlərə rədd vermək üçün “ağılın qəbul etmədiyini, ağıla zidd olan səhih hədislər” anlayışını irəli sürürlər və bu minvalla yüzlərlə hədisləri inkar edirlər. Halbuki, onlardan əvvəl hədis alimləri batil və uydurma

hədisləri bəyan etmişlər. Bu yeni Quranilər isə şəriətdə elementar şeyləri bilmədikləri halda alimlərin yolunu tərk edib naqis ağıllarını hədislər üzərində hakim təyin etmişlər. Ona görə də onların bu batil qaydası əslində onları daha betər bəlalara sürükləyir. Qəlblərində ayaqlarını dində sabit saxlayacaq kifayət qədər elementar bilgiləri olmayan Quranilər guya şəriəti müdafiə etmək adıyla özləri də bilmədən şəriəti inkar edirlər. Onların ağıl barədə qoyduqları bu batil qayda nə vaxtsa onların dindən çıxmalarına da gətirib çıxara bilər. Uca Allah buyurmuşdur:

«Hər kəs doğru yol ona bəlli olduqdan sonra Peyğəmbərə qarşı çıxsa və möminlərin yolundan başqa bir yolla getsə, onu üz tutduğu yola yönəldər və Cəhənnəmdə yandırar. Ora nə pis dönüş yeridir.» (Nisa, 115)

Quranilərin və başqalarının ayədə qeyd olunan kimi bu “ağılı şəriətdən önə çəkmək” yolu ayədə peyğəmbərə qarşı çıxmaq və möminlərin yolundan başqa yolla getmək ifadəsilə bütün İslamın Məhəmməd peyğəmbərin صلى الله عليه وسلم funksiyasının və missiyasının ancaq öz dövrünə aid olmasını deyənləri də öz məfhumuna almış olur.

Həmçinin, insan qeybi məsələləri öz ağılı ilə yozsa, yəni, vəhyə tabe olmadan qeybi yozsa, bu gün hədislərdəki qeybi xəbərləri inkar edirsə, sabah da Qurandakı qeybi xəbərləri inkar edə bilər. Çünki, ağıllar müxtəlifdir. Ola

bilsin ki, sən bir şeyi qəbul edəsən, başqası qəbul etməsin və ya bunun əksi olsun. O zaman müxtəlif olan ağılları necə Quran və sünnəyə hökm verən (meyar) təyin etmək olar? İslam şəriəti ağıla yüksək yer vermişdir, bir çox ayələrdə **«məgər düşünməyinizmi?»**, **«ola bilsin ki, düşünəsiniz»**, **«bunda ağıl sahibləri üçün ibrətlər vardır»** və s. ağıl və düşünmək barədə danışılmışdır.

İslam dini ağıla yüksək dəyər versə də ağılı hər şeydə həqiqət meyarı etməmişdir. Çünki, ağıl kainatdakı hər şeyi dərk edə bilmir.

Ona görə də insan ağıla əsaslanmaqda həddini aşmaqdan çəkinməli və şəriətdə bir şeyi anlamadığı təqdirdə bilənlərə müraciət etməlidir. Hər bir şeydə həddi aşmaq zərərliyə gətirir. Necə ki, su öz miqdarında faydalı olsa da, selə və sunamiyə döndüyü zaman böyük zərərlər verir. Eləcə də hər şeydə orta ölçülü olmamaq fəsad verir. İnsanın ağılı qocalanda zəifləyir, bəzən gənc ikən doğru mövqe tutmaqdan yayınır, bəzən insan hislərinə qapanıb qəzəbləndiyi zaman ağılı ilə deyil, emosiyaları, hisləri ilə hökm vermiş olur. Ona görə də şəriət bu naqislikləri nəzərə alaraq ağıla lazımı qiyməti versə də, ağılı bizə ilk məsdər etməmiş, nə də Quran və sünnədən önə çəkməmişdir.

Allah hüccət qaldırmaqda ağılla nəqli cəm edib. Nəqli səhih dəlillər ağıla necə zidd ola bilər ki, məxluqlara

ikisiylə birgə hüccət qaldırılıb?! Məsələn, Allah Quranda həm əqli, həm də nəqli dəlili bu ayədə cəm etmişdir:

«Onlar deyəcəklər: “Əgər biz dinləsəydik və ya anlasaydıq alov şölələri saçan od sakinlərinin içində olmazdıq!”» (Mülk, 10)

Ayədəki, **«dinləmək»** (eşitmək) nəqli dəlilləri eşitməyə dəlalət edir ki, onlar nəqli dəlilləri inkar etdilər. **«Anılmamaq»** isə ağıl etmək, düşünmək, başa düşmək anlamındadır ki, onlar mötəbər nəqli dəlilləri ağılları ilə düzgün qəbul etmədikləri üçün, bunun ağıla zidd olduğunu iddia edib inkar etdikləri üçün cəhənnəm sakinləri olacaqlar.

Başqa bir ayədə də Allah ağıl ilə nəqli dəlili bir arada qeyd etmiş və buyurmuşdur: **«Onların qəlbləri var, onunla anlamazlar.»** bir cümlə sonra isə buyurur: **«qulaqları var, onunla eşitməzlər.»** (əl-Əraf, 179)

Nəql (nəqli dəlillər) Allahın nazil etdiyidir, ağıl da məxluqdur. inkar edənlərin iddia etdiyi kimi “şəriət ağıla müxalifdir” sözüylə razılaşmaq o deməkdir ki, haşa, guya Allah ağılda nə olduğunu bilmir və bilmir ki, ağılı ona müxalif olan bir şeylə muxatib edib, ya da ki, demək istəyir ki, Allah ağılda nə var olduğunu bilir, sadəcə olaraq bəyanının naqis olduğuna görə və yaxud qəsdinin pis olduğuna görə ağılı elə şeylə muxatib edib ki, ağıla zidd olsun. Bundan da belə çıxır ki, kim desə ki səhih hədislər ağıla ziddir, o şəxs Allaha tənə etmiş olur.

Bu tənə ya Allahın elminə, ya qəsdinə ya da bəyanına edilmişdir.

Quranilərin bəziləri din düşmənlərinin tənqidinə məruz qalmış bəzi məşhur tarixi hadisələr barədə olan səhih və mötəbər hədisləri də İslamı guya “təmizə çıxartmaq” adıyla inkar etmişlər. Gəlin qeyd olunan məsələyə bəzi misallar çəkək:

BİRİNCİ MİSAL: Buxaridə varid olmuş “uraniyyin” hədisi (bax: Səhih əl-Buxari, 3018), müsəlman çobanları qətl edən iki şəxsin cəza olaraq şiddətli ölüm cəzasına düçar olmalarını inkar etmələri kimi. Halbuki, bu hədis barədə şübhəyə cavab çox sadədir. Hədis isə səhihdir. Çünki, ağıl da bunu təsdiqləyir ki, həmin şəxslərin peyğəmbəri صلی اللہ علیہ وسلم aldatmaları, onun etibarını qazanıb sonra iki çobanı öldürmələrinin günahı adi olmalı deyildi. Peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم onların mədələrindəki ağrıdan müalicə olunmaları üçün həmin çobanların yanına dəvə südü və sidiyi içmək üçün göndərmişdi. Onlar isə dəvanı içib şəfa tapdıqdan sonra çobanları işgəncə ilə öldürmüşdülər. Şübhəsiz ki, bir peyğəmbərə صلی اللہ علیہ وسلم və müsəlmanlara qarşı böyük bir xəyanətin cəzası şiddətli bir cəza olmalıydı. Həmçinin, onlar artıq peyğəmbərə صلی اللہ علیہ وسلم qarşı döyüşən «muharib» hökmünü almışdılar. Quranilər isə bu mənanı başa düşmək yerinə həmin hədisi inkar etmiş, İslamda sanki, xəyanətkarlara cəza verilə bilməzmiş kimi özləri məntiqsizlik və ağılsızlıq yolunu seçmişlər. Yəni, hədis həm səhihdir, həm də sağlam ağıla da zidd deyil. Deməli, problem

hədisdə deyil, “quranilərin” ağılındadır. Qaldı ki, dəvə südü və sidiyinin qatılıb içilməsinin dərman kimi istifadəsinə bunun bəzi xəstəliklərin müalicəsində necə faydalı olması barədə qədim və müasir alim və həkimlərdən çoxlu nəqlər etmək olar ki, bu mövzuda bu nəqləri edib söhbəti uzatmaq istəmirik.

İKİNCİ MİSAL: Peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم bir hədisində qoyun saxlanılan yerdə namazın icazəli olduğunu bildirmiş, amma, dəvə saxlanılan yerdə isə namaz qılmağı qadağan etmişdir.

Hədis belədir: **«Qoyun tövləsində namaz qıla bilərsiniz, dəvə tövləsində isə namaz qılmayın. Çünki, o şeytanlardan yaranmışdır.»** (Sünən İbn Macəh, 769; səhihdir)

Hədisin mənası isə: Burada məşhur olan mənaya görə o demək deyil ki, dəvə həqiqi mənada şeytanlardan yaranmışdır. Bunun mənası odur ki, dəvə əti yemək insanda kin-küdurətli (nifrət dolu) şeytani qüvvə əmələ gətirir. Qidalanan (insan) isə qidalanılan (əti yeyilən dəvəyə) bənzədilmişdir. Çünki, dəvə elə yaradılmışdır ki, o, nifrət və əziyyət etməkdə cinlərə bənzəyir. Ona görə də onun ətini yedikdə dəsnamaz almaq lazımdır. Onun tövləsində də namaz qılmaq qadağan edilmişdir.» (bax: Məcmuul-Fətəva, İbn Teymiyyə, (21/10; 20/523) və Haşiyətu İbn Abidin, 1/380)

ÜÇÜNCÜ MİSAL: Buna da peyğəmbərin möcüzələrini və bu barədə olan səhih hədisləri misal gətirmək olar. Biz Allah peyğəmbərinin möcüzələrinə iman gətirmişik. Məlumdur ki, Quranda peyğəmbərlərin möcüzələri var. Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم hədislərdəki möcüzələrini inkar edənlər gərək onda Qurandakı digər möcüzələrini də inkar etsinlər. **Məgər bu möcüzələrin hamısı Allah tərəfindən deyilmi?** Hədislərdə Məhəmməd peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم merac səfərini (peyğəmbərin səmaya yüksəlməsini) inkar edənlər, onda Qurandakı digər peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم möcüzələrini də inkar etməyə məcburdurlar. “Quranilər” Məhəmməd peyğəmbərin göyə yüksəlməsini inkar edirlərsə, onda İsa peyğəmbərin də ən-Nisa 158-də qeyd edilən göyə yüksəlməsini inkar etməlidirlər. Allah həmin ayədə belə buyurur: **«Əksinə, Allah onu Özünə tərəf qaldırmışdır.»** (ən-Nisa, 158)

“Quranilər” möcüzələrin Allah tərəfindən olduğunu qəbul edirlərsə, onda mötəbər hədislərlə Qurani fərqləndirib eyni qəbildən olan möcüzələri inkar etməli deyillər. Əgər mötəbər hədislərdəki möcüzələri “ağıla uyğun deyil” bəhanəsilə inkar edirlərsə, onda ən birinci Quranda keçən «İsanın quş düzəldərək onu üfləyib uçurmasını, Allahın iznilə ölüləri diriltməsini, Musanın ilana çevrilən əsasını, Salehin qayadan dəvə çıxarmasını və s. kimi bir çox möcüzələri də gərək inkar etsinlər. Amma, əslində isə ağıl bunların heç birini inkar etmir. Çünki, bu boyda böyük kainatı Yaradan Allah balaca bir əsanı ilana çevirməyə də Qadirdir. Ona görə də fironun sehrbazları

onu (Musanın möcüzəsini)) dərhal etdilər. Çünki, onlar bunun Allahdan olduğunu başa düşdülər.

Möcüzə isə: «Başqa insanların edə bilmədiyi və yalnız peyğəmbərlərə Allah tərəfindən verilmiş, ilahi qüvvə olmadan ərsəyə gəlməyən xüsusi qeyri-adi bir haldır ki, bu bir peyğəmbərin sadıqlığına və Allah tərəfindən göndərilməsinə dəlalət edir.» (Bax, əl-Ənvar fi Şeməilin-Nəbiyyil-Muxtar, 1/29)

Deməli, möcüzəni Allahın yardımı olmadan bir peyğəmbər edə bilməz. Ona görə də bu qeyri-adi hal, ağılları heyretləndirən möcüzə bir peyğəmbərin sadıqlığına dəlalət etməlidir. Yəni, bu məsələdə insanın zəif ağılına və aciz idrakına tabe olunsaydı, onda ilahidən gələn şəriət olmazdı.

İnsanın əzaları məhdud gücə malik olduğu kimi insanın ağılı və idrakı da məhdud gücə malikdir. Göz bir neçə yüz metrədən o yanı görmür, qulaq bir neçə yüz metrədən o yanı, bəzən isə bir neçə on metr məsafədən o yanı eşitmir. Qol bir neçə kq-dan artıq yük qaldıra bilmir. Ağıl və idrak da belədir. İnsan bəzi şeyləri dərk edə bilmir. İnsan idrakının fövqündə olan böyük məsələlər var ki, insan idrakı onu dərk etməyə, qavramaya bilər. Kainatda insanların əsrlərdir axtardığı və hələ də dərk edə bilmədikləri məsələlər çoxdur. Bunu həm müsəlman alimlər, həm də qeyri müsəlman alimlər təsdiqləmişlər. Deməli, ağıl hər məsələdə meyar deyil. Əgər ağıl hər məsələdə meyar deyilsə, onda insan dərk etmədiyi qeyb

aləmi, axirət dünyası, Allahın varlığı, möcüzələr və s. kimi çoxlu məsələlərdə öz ağılı və idrakını meyar edə bilməz. İnsanın ağılının kainatı dərk etməsinin məhdud olmasını qeyri müsəlman alimləri də təsdiqləyiblər. Ona görə də Kant və başqaları əslində “təcrübi elm mədrəsəsini” bir məsdər kimi irəli sürərkən bunu insan ağılının kainatdakı həqiqətləri anlamaqda məhdud və qüsurlu olduğundan dolayı məqbul hesab etmişdilər.

Seyyid Sabiq demişdir: «Bəşər övladının ağılı nə qədər zəka, güc və idrak qazansa da varlıqların həqiqətini dərk etməkdə olduqca qüsurlu və acizdir. Bu ağıl insan vücudunu, psixologiyasını tanımaqda tanımaqda acizdir. Belə ki, bu məsələ elmdə və fəlsəfədə ən qəliz mövzulardan biri olaraq qalmaqdadır. İnsan işığın həqiqətini bilməkdən acizdir. İşıq isə ən aydın və ən aşkarda olan bir şeydir. İnsan maddənin və onun təşkil olunduğu zərrələrin həqiqətini bilməkdən acizdir. Maddə isə insanda ən sabit mövcud şeydir. Beləliklə, elm kainatın və təbiətin bir çox həqiqətləri qarşısında aciz durumda qalaraq son sözü deməyi bacarmır.» (Naqd Usul əl-Aqlaniyyin, 2/42)

Quranilərin inkar etdikləri digər səhih, mötəbər hadisələrin də düzgün əqli izahları vardır. Lakin, onlar insan ağılında naqislik olduğunu, bəzi şeylərin hikmətini insanın dərhal bilmədiyini, hətta, insanın bəzi məlumatları ümumiyyətlə qavraya bilmədiyindən qafil qalaraq dərhal anlamadıqları məlumatları inkar etmişlər. Quranilər itaət sözünün mənasını da öyrənməlidirlər.

Məsələn; Quranda «Allaha və Elçisinə itaət edin» deyildiyi zaman deyilmədi ki, “Allaha və sonra ağılınıza” itaət edin və ya deyilmədi ki, Allaha itaət edin, peyğəmbərə isə “ürəyiniz istəyəndə” itaət edin. Həmçinin, deyilmədi ki, Allaha itaət edin peyğəmbərə isə ağılınız anlamayan şeylərdə itaət etməyin. Quranda belə bir şey yoxdur. Bu üslub nəfsinə və havasına tabe olanların üslubudur. Uca Allah buyurur: **«Qəlbini Bizi anmaqdan xəbərsiz etdiyimiz, nəfsinin istəklərinə uyan və işləri səmərəsiz olan bir kimsəyə itaət etmə!»** (əl-Kəhf, 28) Başqa ayədə buyurur: **«Nəfsin istəyinə uyma, yoxsa o səni Allahın yolundan azdırar.»** (Sad, 26)

Allahdan istəyirəm ki, bizi nəflərimizin şərindən qorusun və bizi bir an belə nəfsimizlə baş-başa qoymasın.

On ikinci şübhə: Hədislər Qurana ziddir, belə olduqda onu necə qəbul edək?!

Şübhə belədir: Hədislər Qurana ziddir. Ona görə də Quranla kifayətlənmək lazımdır.

Bu şübhənin cavabı: İslam ümməti ittifaq etmişlər ki, əgər hədis səhih (sağlam, mötəbər) olarsa, Qurana heç vaxt müxalif ola bilməz. Çünki, hədisi-şərif Quranın bəyanı və izahıdır. Uca Allah Quranı izah və bəyan etməyi öz peyğəmbərinə صلی اللہ علیہ وسلم əmr etmişdir: **«Sənə də Zikri nazil etdik ki, insanlara, onlara nazil olanı izah edəsən və bəlkə onlar fikirləşələr.»** (ən-Nəhl, 44)

Bu bəyan da Allahdan olan vəhy ilə olmuşdur ki, bu vəhyə tabe olan izah mötəbər hədislər yolu ilə baş vermişdir. Belə bir izah isə Qurana müxalif ola bilməz. O baxımdan ki, hər ikisi də Allah tərəfindəndir.

Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم bəyanı, izahı həm Quran ayələrini oxumaq, həm də onun vəhyə tabe olan sözləriylə izah edilməsi yoluyla ola bilər. Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم müstəqil məsdər şəklində gələn sünnəsində Quranın ümumi ayələrinin, qaranlıq qalan, tam aydın olmayan mənalарının izahı vardır. Bu hökmlər və bu mənalар qətiyyən Qurana müxalif ola bilməz.

- Hədislərin Qurana zidd olduğunu deyənlərə deyirik ki, siz hədislərin Qurana zidd olduğunu dedikdə hədislərin hamısını qəsd edirsiniz? Yoxsa, az bir qismini? Həmçinin, deyirik: Siz bununla səhih və mötəbər hədisləri qəsd edirsiniz? Yoxsa, bizim də uydurma və zəif olaraq qəbul etdiyimiz hədisləri?

1) Əgər uydurma və ya olduqca zəif hədisləri deyirsinizsə, biz də bu hədislərlə əməl etmirik. Halbuki, insanlardan sizə aldananlar əsasən uydurma hədislərin mövcudluğuna görə sizə aldanıblar. Lakin, onların hədis elmindən xəbərləri olsaydı, Allahın sünnəni böyük alimlər vasitəsilə necə qorumasından xəbərləri olaydı, uydurma hədisləri və hədis uydurmaçılarını elə ən birinci böyük hədis alimlərimizin bəyan etdiklərini, Quranilərin bu sahədə heç bir əməyinin olmadığını bilsəydilər, bu üç məsələni anlayardılar:

a) Hədis alimlərinin dinin, şəriətin qorunmasında olan əziyyətlərinin və qeyrətlərinin “dırnaqarası” din qeyrəti çəkənlərlə müqayisə oluna bilməyəcəyini,

b) Şəriətin xurafatlardan qorunmasında, ümumiyyətlə İslam dininin təhriflərdən qorunmasında sünnə alimlərinin böyük məqamının olduğunu,

c) İslam tarixində Quranilik hərəkatının dinə zərər və yalnız təhriflər gətirdiyini, şəriəti inkar etdiyini, hədis inkarçılığı ilə başlayıb sonda Quranı belə inkar edən

yüzlərlə insanlar yetişdirdiyini, hətta, sonda dindən çıxan mürtədlər ordusunun yaranmasından başqa bir işə yaramadığını, zaman-zaman İslam düşmənləri tərəfindən müsəlmanları zəiflətmək məqsədilə istifadə olunduqlarını anlayardılar.

2) Yox əgər siz səhih və mötəbər hədislərin Qurana zidd olduğunu deyirsinizsə, onda gəlin bu məsələyə ümumən bir neçə apektən yanaşaq:

Birincisi: Qəsdlərin müxtəlifliyi; Quranilər müxtəlif firqələri ilə, bəziləri hədisləri tam inkar etmiş, bəziləri bir qismini, bəziləri «əhəd» (tək bir səhabədən rəvayət olunmuş) hədisləri, bəziləri isə iddia etdiklərinə görə ağıllarına uyğun gəlməyən hədisləri inkar etmişlər. Ona görə də bu tayfaların "hədislər Qurana ziddir" dedikdə qəsdləri müxtəlifdir. Bəziləri isə bəzi haramların Quranda olmadığını bəhanə gətirərək həmin mötəbər, səhih hədisləri inkar etmişlər. Çünki, səhih sünnənin İslamın məsdəri olduğunu qəbul etməmişlər.

Məsələn: Bəzi böyük günahlar Quranda yoxdur. Biz bu günahları hədislər vasitəsilə tanımışıq. Heç bir ağıl sahibi müsəlman bu günahların qadağan əməl və haram olmasını inkar etməmişdir. Bu günahlardan;

- 1) Kişilərin özünü qadınlara bənzətməsi və qadınların özünü kişilərə bənzətməsi.
- 2) Ayaqyolunda üzərini təmiz saxlamayaraq nəcasətə bulaşdırmaq.

- 3) Qədəri inkar etmək.
- 4) Mömini söyməyin onu öldürmək kimi böyük günah olması.
- 5) Yas yerində hay-şivən salıb üz-gözünü cırraraq ağlamaq, bu yolla qədərə etiraz etmək.
- 6) Qonşuya əziyyət vermək.
- 7) Bu dünyada kişilərin qızıl taxması və ipək paltar geyinməsi.
- 8) Allahın sevimli qullarını söymək, onlara əziyyət etmək.
- 9) Üzürsüz yerə cümə namazını və camaat namazını tərk etməkdə davamlı olmaq, bu işdə israr etmək və s.

(Qeyd: İmam Zəhəbinin «əl-Kəbəir» kitabında qeyd etdiyi böyük günahların arasında bu sadaladığımız günahları görə bilərsiniz)

Görəsən, Quranilər Qurani-Kərimdə olmayan bu günahlardan hansını qəbul edirlər? Xüsusilə də, onların özünü kişilərə oxşadan qadınlar barədə mövqeyi bizə maraqlıdır! Axı bu böyük günah Quranda qeyd olunmayıb. Qeyd edək ki, söhbət əxlaqsızlıq etməkdən deyil, sadəcə özünü qadınlara oxşatmaqdan gedir. Quranda olmayan bu günahı görəsən Quranilər qəbul edəcəklərmi?! Yoxsa, hədisi bir yana qoyub “etməsə yaxşıdır” və ya “öz işidir, özü bilər” deməklə kifayətlənib əllər?! Çox maraqlıdır!

İkincisi: Mənası dərhal anlaşılmayan hədislər; Biz «Hədislərin ağıla zidd olması» iddiası və ya şübhəsinə

cavab verərkən az bir qism hədislərdən danışmışdıq ki, insan onu dərhal anlamaya bilər. Lakin, alimlərin izahına baxdıqda elm verilmiş şəxslərin şərhini bildikdə problemin aradan qalxdığının şahidi oluruq. Quranla müxalif olduğu iddia olunan hədislərin bir qismini elə bu hədislər əhatə edir. Buna bir misal verək, özü də “ölkəmizdəki Quranilərin ağına zidd gələn bir hədisə” gəlin nəzər yetirək; hədis belədir; **«Meyyit yaxınlarının onun üçün ağlamasına görə əzab olunur.»** (Buxari) Bir ləfzdə isə: **«Bəzi ağlamasına görə əzab olunur.»** -deyə varid olmuşdur. Quranilər deyirlər ki, bu hədis bu ayəyə ziddir: **«Heç bir günahkar başqasının günahını daşımaz.»** (Ənam, 164) biz bunu necə anlamalıyıq?

Bu şübhənin cavabı belədir: Bu hədisi imam Buxari (Allah ona rəhmət etsin) rəvayət edib və elə özü qısa şəkildə bunu şərh edərək deyib: إذا كان من سنته **«Əgər bu onun öz yolundan olarsa»** yəni, yaxınlarının onun ölümündən sonra ona ağlamasını özü istəyərsə və tələb edərsə.

Bir də burda ağlamaq dedikdə üz-göz cırmaq olan ağlamaq nəzərdə tutulur. Bu barədə qadağa var. Normal ağlamaqdan fərqli olaraq, ölü üçün üz-göz cırıb ah-nalə qopararaq ağlamaq bir növ Allahın qədərinə qarşı çıxmaq hökmündədir. Bu da böyük günahlardan sayılır. Əgər ölü vəsiyyət etsə ki, **«mənim üçün belə və filan cürə ağlayın»** onda o da əziyyət çəkəcəkdir. Çünki, bu zaman meyyit sağ ikən bu günahı vəsiyyət etməklə özü bu günaha səbəb olmuş sayılır. Alimlərin bu hədis

barədə dedikləri və anladıkları mənə da elə budur. Quranilər isə bu hədisi anlayışlarının darlığından dolayı başa düşməmiş və bu hədisin Qurana müxalif olduğunu iddia etmişlər.

Üçüncüsü: Bəzi hədislər var ki, nəsx və mənsux məsələsinə aiddir. Yəni, bir ayənin hökmünün ya Quran ayəsi, ya da *hansısa mötəbər hədis vasitəsilə* hökmünün yeni bir hökmə özü də peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم sağlığında ikən əvəz olunmasının qeyd olduğu hədislər. Quranilər bu hədisləri də qəbul etmirlər. Təbii ki, onlar şəriəti bilmədiklərindən dolayı Allahın bu ayəsini də anlaya bilməmişlər: **«Biz hər hansı bir ayəni dəyişdirir və ya onu unuttururuqsa, ondan daha yaxşısını, və ya ona bənzərini gətiririk. Məgər bilmirsən ki, Allah hər şeyə qadirdir?»** (əl-Bəqərə, 106) Biz etiqad edirik ki, bu dəyişdirilmə həm hədis, həm də quranın başqa bir ayəsi yoluyla baş verə bilər. Lakin, biz istər Quranın Quranla nəsx olduğunu, istər də hədislərin digər hədislərlə nəsx olduğundan danışsaq da onlar ümumiyyətlə bu elmdən qafil qalır və bu elmə əhəmiyyət vermirlər. Ancaq onlara öz ziddiyyətli məntiqləri və müxtəlif cür düşüncədə olan ağılları lazımdır. Quranın hədislərlə nəsx olunması məsələsi elm əhli arasında ixtilafı olsa da, Quranın Quran ayələri, hədislərin isə hədislər vasitəsilə nəsx olunması sabitdir. Biz bu kiçik araşdırmada hədislərin digər hədislər yoluyla nəsx edilməsindən danışacağıq. Lakin, gəlin ilk öncə Quran ayələrinin nəsxinin üç növünü qeyd edək.

Quran ayəsinin nəsx olunmasının (hökmədən, qüvvədən düşməsinin) üç növü vardır:

- 1) **Ayənin tilavətinin də, hökmünün də silinməsi (qüvvədən düşməsi).**
- 2) **Ayənin tilavətinin qalması, hökmünün nəsx edilməsi (qüvvədən düşməsi).**
- 3) **Ayənin hökmünün qalması, tilavətinin nəsx edilməsi (qüvvədən düşməsi).**

Birinciye dəlil; Muslimin Aişədən rəvayət etdiyi hədis dəlildir. Həmin hədis süd qohumluğunun əvvəl on dəfə süd əmizdirməni gərəkdiyini, sonradan isə bu ədədin beş dəfəyə düşdüyünü qeyd edir. Beş dəfəyə düşdükdən sonra isə ayənin həm tilavətinin, həm də hökmünün nəsx olduğu qeyd olunur.

İkinciye dəlil; Ərindən boşanmış qadının «gözləmə müddəti»nin üç heyz müddəti olması barədə olan ayənin hökmü kimi. Sonra bu hökmdən əri ilə yaxınlıq etmədən boşanmış qadın, heyzdən tam kəsilmiş qadın, heyz olmadan boşanmış qadın və hamilə qadının hökmü istisna olaraq nəsx olundu. (Bax, Təbərinin təfsiri, səh 501; 4668)

Üçüncüyə dəlil: Yaşlı kişi və yaşlı qadının zina etdikləri təqdirdə daşqalaq edilmələrini əmr edən ayə; Bu ayə əvvəllər Quranda olmuş, sonra

tilavəti silinsə də, hökmü qalmışdır. (Bax, Sünən əl-Beyhəqi, 16911; Sahihi ibn Hibban, 4428; Hakimin «əl-Mustədrək» əsəri, 8068)

Peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم özü daşqalaq etmiş və ondan sonra da onun rəşidi xəlifələri (Allah onlardan razı olsun) daşqalaq etmişlər.

Quranilər hansısa bir hökmün hədis vasitəsilə, yəni, peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم sözüylə Allah tərəfindən dəyişdirilə biləcəyini anlamamış, qəbul etməmiş, həmin hədislərin isə «hökmdən düşmüş» azsaylı ayələrlə uyğun gəlmədiyini və nəticədə Qurana müxalif olduğunu iddia etmişlər. Quranilərə tövsiyəmiz nəsx və mənsux məsələləri ilə əlaqədar bəzi faydalı kitabları oxumağı tövsiyə edirik ki, hətta, bu şübhədən də qurtula bilsinlər. Bu kitablardan:

- 1) Zuhrinin «ən-Nəsix vəl-Mənsux və Tənzilil-Quran» əsəri. (124h.vəf)
- 2) Qatadənin «ən-Nəsix vəl-Mənsux» əsəri. (117 h.vəf)
- 3) əl-Qasim ibnis-Sələmin «ən-Nəsix vəl-Mənsux» əsəri. (224 h.vəf)
- 4) Nəhhəsin «ən-Nəsix vəl-Mənsux» əsəri. (338 h.vəf)
- 5) Muqrinin «ən-Nəsix vəl-Mənsux» əsəri. (410 h.vəf)
- 6) İbn Həzmin «ən-Nəsix vəl-Mənsux» əsəri. (456 h.vəf)

- 7) Əbu Bəkr Zeynüd-Din əl-Həmədaninin «əl-İtibar fin-Nəsixi vəl-Mənsuxi minəl-Əəsər» əsəri. (584 h.vəf)
- 8) Əbul-Fərəc əl-Covzinin « əl-Musaffə bi-Əkuffi əhlir-Rusuxi min ilmin-Nəsixi vəl-Mənsuxi» əsəri. (597 h.vəf)
- 9) Mər'i əl-Məqdisinin «Qaləidil-Mərcən fi Bəyəni ən-Nəsix vəl-Mənsux» əsəri. (1033 h.vəf)
- 10) Şeyx Muhəmməd əl-Əmin əş-Şinqitinin «Bəyənin-Nəsix vəl-Mənsux min Əyiz-Zikril-Həkim» kitabı. (1393 h.vəf)

Artıq yuxarıda qeyd etdik ki, hədisin Quran ayəsini «nəsx etməsi» (yəni, hökmdən, qüvvədən salması) alimlər arasında ixtilafli olsa da, hədisin hədisi nəsx etməsi (hökmdən salması) isə sabit bir məsələdir. Biz burada nəsxin hər iki növünə misallar çəkərək mövzunu uzatmaq istəmirik. (Baxmayaraq ki, artıq bəzi misallar çəkdik) Bunun qeyd edilməsində əsas məqsəd budur ki, əgər bir hədis digər hədisi qüvvədən sala bilirsə, bu qüvvədən düşən hədisin isnadına xələl deyil. Çünki, əgər hədis qüvvədən düşərsə, digər səhih bir hədis möminlərə rahatlıq və ya başqa baxımdan yeni hökmü gətirərsə, bu o demək deyil ki, birinci hökmün rəvayət olunduğu hədis uydurmadır, təbii ki, bu zaman hər iki hədisin isnadı mötəbər, sağlam, səhih olmalıdır.

Birinci misal: Məsələn; İslamın ilk dönəmində namazlar iki rükət qılınırdı, sonradan rükətlərin sayının dəyişildiyini rəvayət edən hədis və ya əvvəllər iki rükət olduğunu

xəbər verən hədisləri özümüzdən zəifləşdirə bilərik. Çünki, isnadı mötəbərdirsə, burada fərq birinci hökmün qüvvədən düşməsi, yeni, nəsx edilərək ikinci hökmlə əvəz edilməsidir. Əgər kimsə bu məsələni başa düşməsə, deyə bilməz ki, birinci və ya ikinci hədis uydurmadır və ya zəifdir. Çünki, o birinci bizə hədis elminin qaydalarına əsasən bu hədislərdən hansının uydurma olmasını isbat etməlidir. Əgər bunu edə bilmirsə, anlamalıdır ki, burada nəsx (qüvvədən düşmə, hökmü silinmə) var.

İslamın ilk dövrlərində namazın yalnız iki rükət qılınması, sonra isə rükətlərin fərqli formaya düşməklə üç dörd rükətli namazların da olmasının nəsx yoluyla olduğunu qəbul etməmişlər. Ümumiyyətlə, Quranilərin dünyada mövcud olan fiqələri namazın rükət sayları və qılınış forması barədə ən azı beş rəy irəli sürərək ixtilaf etmişlər.

İkinci misal: Yaxud da Sahihi-Muslimdə Əbu Hureyrədən rəvayət olunan «Odda bişirilmiş yeməkləri yedikdən sonra dəsnamaz alın» əmrini verən hədisin peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم son qərarı ilə ləğv edilməsini misal gətirirlər. Birinci hədis Cabirin hədisi ilə nəsx edilmişdir. Bəzi alimlər isə bu hədisləri cəm edərək odda bişirilmiş qidalardan yedikdən sonra dəsnamaz almağın vacib deyil, bəyənilən olmasını qeyd etmişlər. Doğru olan bu iki mənadır. Lakin, bəzilərinin görüşünə görə burada qəsd olunan «dəstəmaz» mənasında işlənən «vudu» sözündə lüğəvi mənanın qəsd edilməsini, yeni, ağızınızı

və əllərinizi yuyun - mənasının çox uzaq mənə olmasını alimlər bəyan etmişlər. Səhəbələrədən bəziləri də ilk öncə bu hədislərə əməl edirdilər. Çünki, onlardan bəziləri sonradan bu hökmün aradan qalxmasını bilmirdilər.

İmam Nəvəvi (Allah ona rəhmət etsin) də bu barədə demişdir:

«İslamın ilk dönəmində qeyd etdiyimiz (odda bişirilmiş şeyləri yedikdən sonra dəstəmaz almaq) ixtilaf var idi. Sonra alimlər icma etdilər ki, odca bişirilmiş şeyləri yedikdən sonra dəstəmaz almaq vacib deyil.» (Şərhu Müslim, 4/266)

Üçüncü misal: Əli İbn Əbu Talibdən (Allah ondan razı olsun) rəvayət olunan «Xeybər günü siğə nigahının və əhilleşdirilmiş uzunqulaq ətinin qadağan edilməsi» barədə olan hədis; Bundan əvvəl isə bu şeylər icazəli idi. Bu barədə olan hədislər icazə və qadağan arasında olduğu üçün son hökm əsas götürüldükdə icazənin nəsx (hökmün silinməsi) edilməsi aydın olur. Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم son halı bu şeylərin qadağası üzərində olmuşdur. Ona görə də biz bu məsələnin uzun təfsilatına getmədən məsələnin nəsx tərəfini qeyd etməklə kifayətlənirik.

Hədislərin hədisləri nəsx etməsi, hökmdən salmasına çox misallar çəkmək olar.

Onlar hədislərin birinin digərini nəsx edib qüvvədən salması barədə, xüsusən də ilk hökmə son hökmü bilməmələri ucbatından həmin hədisləri bir-birinə zidd hesab etmişlər.

Gəlin, bura kimi dediklərimizi ixtisar edək:

Quranilərin “hədislər Qurana ziddir” demələri əsasən bu məsələlər üzərində dövr edir: Qəsdlərinin müxtəlif olması, mənasını dərhal anlamaya bilmədikləri hədisləri hərəsinin öz ağına görə yozması, nəsix (hökmdən salan) və mənsux (hökmdən salınmış) məsələsi. Buna əlavə olaraq isə quranilərin İslam alimlərinin zahiri ilk andan ziddiyyətli görünən hədisləri cəm etmək və tərcih (üstün çıxartma) etmək üslubunu bilməmələrini əlavə etmək olar.

Dördüncüsü: Sünnənin (hədislərin) Quranla əlaqəsi üç növdür:

1) Hədislər Quranda gələnini təsdiq edir.

- a) Qurandakı bəzi günah əməllərin haram olmasının təsdiqi kimi; içki, faiz, qumar, zina kimi əməllər.
- b) Qurandakı gözəl və pis əxlaqların təsdiqi kimi; gözəl söz söyləmək, təvazökarlıq etmək, valideynə, qonum-qonşuya yaxşılıq, sədəqə vermək, pis söz söyləməkdən uzaq durmaq,

nəmmamlıqdan, qeybətdən, lağlağıdan, təkəbbürlükdən və s. uzaq durmaq kimi onlarla əməlləri buna misal çəkmək olar.

- c) Hədislərin Qurandakı namaz, oruc, zəkat, həcc və başqa əməllərin ümumi təsdiqləyicisi olması misalı. Bununla yanaşı hədislər bu əməllərin təfsilatı mı da verir.

2) Hədislər Quranda gələn təfsir edir, açıqlayır, ümumi gəlmiş hökmü xüsusiləşdirir və s.

Məsələn; Qurani-Kərimdə: «Səndən heyz barəsində soruşurlar. De: “Bu, əziyyətverici bir haldır. Heyz vaxtı qadınlardan uzaq olun və pak olmayınca onlara yaxınlaşmayın» (əl-Bəqərə, 222) Yəhudilər qadınlara heyz vaxtı yaxınlaşmırdılar, bəziləri qadınları otaqdan belə çıxarırdı, ümumiyyətlə yaxın durmurdular, bir yerdə yemək yemir və s. bu cür tərək edirdilər. Peyğəmbərdən صلی اللہ علیہ وسلم bu barədə soruşulduqda cinsi əlaqədən başqa bütün yaxınlıqlara icazə verərək bu ayənin mənasını müsəlmanlara öz sözü, hədisi vasitəsilə izah etmiş oldu. Beləcə ayədəki «yaxınlaşmamaq» sözü ümmətə aydın oldu və ümmət qadınları heyz vaxtı yəhudilər kimi tərək etmədi.

Həmçinin, Quranda qənimət barədə ümumi danışılsa da, xüsusi məna ifadə edərək (döyüş meydanında) öldürülən düşməndən ələ keçirilən qənimətin düşməni

öldürən şəxsin özünə aid olmasının bəyanını hədislərin bu xüsusi izahına aid etmək olar.

Miras haqqında Quranda qaranlıq qalan, qeyd olunmayan qohumların mirasdan payları və ya mirasa aid toxunulmayan məsələlərin hədislərdə ətraflı izahı və s. mövzuların hədislərdə əhatəli şəkildə qeyd olunması da hədislərin Quranın ümumi hökmlərini xüsusi izah edərək xüsusi təfsilat verməsinə aid etmək olar.

3) Hədislər Quranda gəlməyən bir şeyi (hökmü və ya xəbəri) bəyan və ya təfsir edir.

- a) Siğənin və uzunqulaq ətinin haram olması kimi.
- b) Homoseksualların şəriətdəki cəzası kimi.
- c) Qızıl və ipəyin kişilərə bu dünyada haram olması kimi.
- d) Qadınların özlərini kişilərə, kişilərin də qadınlara bənzətməsinin böyük günahlardan olmasının bəyanı və s. onlarla əmr və qadağalar.
- e) Qadının əmisinin və dayısının onun məhrəmlərindən olması kimi. (Məhrəmlərin bəyan edildiyi ayədə bu məsələ yoxdur)
- f) Süd qohumluğu ilə məhrəm olan hər kəsin nəsəblə də məhrəm olması.
- g) Malı girov qoymağın icazəli olması.
- h) Babanın mirasının hökmü.
- i) Heyzli qadına oruc və namazın qadağan olması.
- j) Ramazanın səhəri yoldaşıyla yaxınlıq edənə kəffarənin vacib olması və s.

İbn Qeyyim (Allah ona rəhm etsin) bu üç növü təfəsilatı ilə zikr edəndən, Qurandan ziyadə hədislərdə qəsd olunan mənalara misallarla qeyd etməzdən əvvəl demişdir:

“Və bu üç qismdən heç birini rədd etmək caiz deyildir...”
(İ'ləmul-muvaqiin, 2/323).

Onu da qeyd edək ki, bəzi əməllərin Quranda pisləndi yer olsa da onlara verilməsi gərəkən şəri cəza hədislərdə gəlmişdir. Məsələn; homoseksualların şəriətdəki cəzası Quranda deyil, hədislərdə gəlmişdir. Ona görə də Quran hədislərlə, hədislər də Quranla tamamlanır. Bu iki məsdər İslamın əsas iki məsdəridir. Ona görə də Muhəmməd Peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم buyurmuşdur: **«Mənə Quran və onun misli (hədislər) verilmişdir.»** (hədisi Əbu Davud, Tirmizi, ibn Macəh və Darimi rəvayət etmişlər)

Həmçinin, Hakimin Əbu Hureyrədən rəvayətində Peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم belə buyurmuşdur: **«Sizə iki şeyi tərək edirəm ki, bunlardan sonra yolunuzu azmazsınız: «Allahın kitabı və Peyğəmbərin sünnesi»** (əl-Mustədrək, əl-Elm, 1/93; Bu rəvayətdən öncə isə məsdərdə İbn Abbasın bu hədisə şahidliyi var; Həmçinin, İbn Abdil-Bərr də bunu rəvayət etmişdir.)

Bütün bu izahlardan ağılı başında olan hər bir müsəlman onu dərk edir ki, sünne Quranın izahıdır. Sünneni inkar etmək İslamın iki böyük məsdərindən birini inkar etmək və küfrdür. Nəticədə sünne Qurana müxalif deyildir, onun bəyanı və izahıdır.

On üçüncü şübhə: Ömər ibnül-Xəttab'ın “Bizə Allahın kitabı yetər!” sözü.

Şübhə belədir: Ömər ibnül-Xəttab (Allah ondan razı olsun) Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم vəfatına yaxın «Bizə Allahın kitabı yetər» demişdir, bunu necə anlayaq?

Bu şübhənin cavabı: Bu cümlə Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم çətin vəziyyətində, xəstə yatağında hansısa yazı yazıb əziyyətə düşməməsi üçün idi. Ömər Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم halından narahat idi. Əslində, məsələ sadədir. Ömər (Allah ondan razı olsun) həmin vəziyyətdə yazı yazılmasını doğru hesab etmirdi. Ərəblər yazıya “kitabə” deyirlər. Yəni, Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم bu ağır vəziyyətində belə bir yazıya lüzum yoxdur. O, bununla ümumən hədisləri yazmağı yox, həmin andakı yazını qəsd edirdi. Bunun sübutu da Ömər in həyatı boyunca sünneyə sadıqlıq etməsidir. Əslində, o çətin vəziyyətə deyilən bu cümlə “bizə indi hansısa bir yazı yazmaq lazım deyil, Quranda yazılanlar doğru yolu göstərir” mənasına gəlir, söhbət doğru yoldan gedir. Çünki, hamı bilir ki, Quran hidayət kitabıdır, şəriətin bütün təfsilatının olduğu kitab deyil. Hədislərdə isə bu təfsilat vardır. Eyni zamanda Quran və Sünne (hədislər) bir-birini tamamlayır, hədislər də quranı izah edir. Bu cümlə heç də «bizə Quran bəsdir, hədis lazım deyil» anlamında deyil, «Bizə doğru yol göstərən Quran bəs edir. İndi isə hansısa yazıya ehtiyac yoxdur» kimi anlaşılmalıdır.

Həmçinin, səhabələr bu xəstəliklə Peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم konkret olaraq öləcəyini bilmirdilər. Çünki, bu hadisədən sonra Peyğəmbər dörd gün yaşadı. Əgər o, istəsəydi, yenə yazmaq istədiyini yazardı. Haqqı bəyan etməmək Peyğəmbərə yaraşmaz – alimlər bu fikri qəti şəkildə demişlər. Peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم sağ olduğu növbəti günlərdə bu yazını yazmaması bu yazının elə də mühüm olmaması və Onun Ömərlə razılışı onu təsdiqləməsi anlamına gəlir. Çünki, Peyğəmbər haqqı gizlədə bilməzdi.

Birincisi: Bəzi rəvayətlərdə Ömər (Allah ondan razı olsun) «Allahın kitabı bizə bəsdir» deməsi Peyğəmbəri qəsd etməklə olmamışdır, bu xitab onun «yazıya gərək yoxdur» rəyini dedikdə etiraz edənlərə xitabən dediyi söz idi. O cümlədən də, Peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم sağlığında Onun əmrinə əsasən hədislər Quranla qarışmasının deyə yazılmırdı.

İmam Nəvəvi demişdir: “Ömər «Allahın kitabı bəsdir» deməsi peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم əmrinə qarşı deyil, onunla mübahisə edən kimsəyə dediyi söz idi”. (Şərh Səhih Muslim 11/93)

İkincisi: Həmçinin, məlumdur ki, o, həyatı boyu Peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم sünnəsini yaymışdır və o, Peyğəmbərdən 539 hədis rəvayət etmişdir. (Bax: İbn Müləqqin, «əl-İləm bi-Fəvaidi Umdətil-Əhkəm» kitabı) Belə olduğu halda onun hədisləri qəbul etməməsi

absurd fikirdir. O, Peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم sünnəsinə o qədər həris biri idi ki, hətta Peyğəmbərin təravih namazını insanlar ixtilaf etdiyi üçün dayandırmasına baxmayaraq, o, yenidən təravih namazını, Peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم bu sünnəsinə əhya etmiş (diriltmiş) oldu.

Hətta o, sünnəyə (hədislərə) əməl etməyə o qədər həris idi ki, Peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم vəfatından sonra ona bir fiqhi məsələyə aid eşitmədiyi hədisi ona deyirlər və o, dərhal həmin hədisə əməl edərək öz etdiyi əməli tərک edir. Yəni, öz bildiyini deyil, səhabənin “Peyğəmbər mənə belə-belə yazdı” deməsiylə dərhal öz rəyindən dönür. Ömər ibnül-Xəttab (Allah ondan razı olsun) hesab edirdi ki, qanpulu yalnız kişinin öz qan qohumlarına aiddir, həyat yoldaşına aid deyil. Lakin, Dahhək İbn Sufyən ona: Peyğəmbər صلی الله علیه وسلم mənə yazdı ki, «Əşim əd-Dabəbinin diyətinin mirasından onun həyat yoldaşına pay verməliyəm» dedikdə Ömər öz rəyindən qayıtdı. (Əbu Davud rəvayət etmişdir)

Bu rəvayətdən də görünür ki, Ömər Peyğəmbərdən eşitmədiyi bir hədisi eşitdikdə öz rəyindən belə dönürdü.

Səhih əl-Camidə (1834) səhabi Əbu Zərin belə dediyi rəvayət olunur: «Mən peyğəmbərin belə dediyini eşitdim: Allah – azzə və cəllə – haqqı Ömərən dilində etmişdir, o da haqqı deyər.»

Həmçinin, Ömər İbn əl-Xəttabın (Allah ondan razı olsun) belə dediyi rəvayət olunur: «Sizin yanınıza (bəzi)

qövmələr gələcək, onlar sizinlə Quran barədə şübhələr gətirib mübahisə edəcəklər. Onlara sünnələr ilə cavab verin. Çünki, sünnə əhli Allahın kitabını daha yaxşı bilir.» (Zəmmul-Kəlam və Əhlih, Abdullah əl-Ənsari, no: 171)

Ömər ibnul-Xəttabın Peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم sünnəsinə olan qayğısı, sünnəni yayması, tətbiq etməsi barədə rəvayətlər olduqca çoxdur. Onun həyatı bütünlüklə buna dəlalət edir. Belə olduqda, bu rəvayətdən çıxarılan şübhənin batil olduğunu görmək olar.

Həmçinin, Ömər İbn əl-Xəttabın (Allah ondan razı olsun) Peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم vəfatından sonra onun hədislərini, xüsusən də eşitmədiyi hədisləri başqa səhabələrdən öyrənməsi və buna əməl etməsi də Ömərin sözünün onun qəsd etmədiyi yanlış mənalara yozulduğunun sübutlarından biridir.

Üçüncüsü: Ehtimal olunur ki, Ömərin (Allah ondan razı olsun) bu sözü deməsi səhabələrin öyrəşdiyi ilkin əmr ilə bağlıdır. Onlardan bəziləri soradan hədis yazmağın icazəli olmasını bilir, bəziləri isə yəqinliklə bilmirdilər. Çünki, Peyğəmbərin صلی الله علیه وسلم müəyyən məqamlarda hədis yazmağa icazə verməsinə bütün səhabələr şahidi olmamışdılar.

İlkin əmr isə Quranın hədislərlə qarışmasının qarşısını almaq məqsədilə hədislərin yazılmasının bir müddət dayandırılması idi. Bu hadisədə Peyğəmbərin Qurandan başqa bir şey yazmaq istəməsinə hədislərin yazılmasına

növbəti dəfə icazə verməsi kimi də hesab etmək olar. Biz Ömər (Allah ondan razı olsun) sözünü yalnız anlayıb hədisləri inkar edənlərə sual verərək deyirik ki, bəs siz nə üçün Peyğəmbərin özünün son anında Qurandan başqa bir yazı olan hədisi yazmaq istəməsini hədis yazmaq qadağasının aradan qalxdığına dəlil kimi götürmək istəmirsiniz?! Baxmayaraq ki, bundan öncə də peyğəmbərin hədis yazmağa icazə verməsinə dəlillər vardır. (Dəlillərin bir qismi ilə tanış olmaq üçün bu keçiddəki məqaləni oxuya bilərsiniz.)

Dördüncüsü: Ömər (Allah ondan razı olsun) fikri hədislərə qarşı deyil, sırf həmin məqamda yazılacaq yazıya qarşı idi. Bunu təsdiqləyən amillər:

a) Ömər özünün Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم hədislərini yayması amili.

Buna dəlillər çoxdur, gəlin birini qeyd edək.

İpəyin haram olması barədə hədis Ömər ibnül-Xəttabdan rəvayət olunur. O, valilərindən biri olan İbn Fərqada bu barədə məktub yazmış və Peyğəmbərin ipəyi qadağan etməsini bildirmişdir. Hədisin Buxari və Muslimdəki ləfzində: Ömər ibnül-Xəttab (Allah ondan razı olsun) dedi ki, Peyğəmbər صلی اللہ علیہ وسلم belə deyib: «İpək geyinməyin, çünki hər kim onu bu dünyada geyinərsə, axirətdə (cənnətdə) geyinməz» (Buxari, 7/150, Libas kitabı; Bu hədisi Müslim də rəvayət edib) deyə gəlir. Bu barədə hədislər çoxdur. Yuxarıda Ömər

Peyğəmbərdən 539 hədis rəvayət etməsini də qeyd etmişdik. Yüzlərlə hədisləri burada qeyd etməyə ehtiyac görmürük.

b) Ömər (Allah ondan razı olsun) sonradan bilmədiyi hədisləri belə tapıb öyrənməsi, özünün də o hədislərə əməl etməsi amili;

Ömər (Allah ondan razı olsun) insanlara hədis rəvayətini qadağan etmirdi. Sadəcə onlara rəvayətləri dəqiqləşdirməyi tələb edirdi. Bununla da, o, rəvayətlərə daha çox yəqin olurdu. İnsanlara isə Peyğəmbərdən صلی اللہ علیہ وسلم eşitdiklərini danışmağı qadağan etmirdi. Onun Əbu Musa əl-Əşaridən (Allah ondan razı olsun) eşitdiyi hədisi dəqiqləşdirməsi də bu qəbildən idi. Əbu Musa əl-Əşari qapı arxasından «icazə almaq» barədə hədisi danışdıqda Ömər onun bu rəvayəti eşitdiyinə dair şahid tələb edir, sonra isə başqa bir səhabi (Ubey İbn Kəb) (Allah ondan razı olsun) gəlib şahidlik edir, Ömər isə deyir: «Mənə bu hədis çatmamışdı, çünki, mənim (həmin vaxtlar) bazarda ticarət etməyim bu hədisi eşitməyimə mane olmuşdu.» (Səhih Müslim, Kitəbul-Ədəb, Bəbul-İsti'zən)

Yəni, o dövrdəki bir çox müsəlmanların peşəsinin ticarət olduğu kimi Ömər (Allah ondan razı olsun) də bir müddət ticarətlə məşğul olmuşdu. Bu rəvayətdə o, demək istəyir ki, ticarətlə məşğul olmaq onun Peyğəmbərdən صلی اللہ علیہ وسلم daha çox hədis eşitməsinə mane olduğu kimi bu hədisi də eşitməyinə mane olmuşdu.

Bu hədisdəki faydalardan biri də Ömərin eşitmədiyi bir hədisə görə təəssüf hissi keçirməsidir. Görün, indi o, bir çox eşitmədiyi hədislərə görə necə təəssüflənirdi?

Bu hal isə normal idi, çünki bütün səhabələrin gecə-gündüz Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم yanında olub hədisləri daim eşitmək imkanları yox idi. Onlardan bəziləri müxtəlif peşələrdə işləyir və ailələrini dolandırmalı idilər. Ona görə də Peyğəmbərdən onun zövcələri (Allah onlardan razı olsun) çox rəvayət etmişdilər. Çünki, çox vaxt Peyğəmbəri صلی اللہ علیہ وسلم görmək və eşitmək imkanları olurdu.

Xülasə, Peyğəmbərin صلی اللہ علیہ وسلم xəlifələri (Allah onlardan razı olsun) onun sünnətini öyrənməyə və yaymağa həris idilər. Bunda heç bir şəkk ola bilməz. Biz bu barədə rəvayətləri çoxalda da bilərdik, sadəcə uzunçuluq olmasın deyə bu qədəri ilə kifayətlənirik. Nəticə olaraq aydın olur ki, xəlifə Ömər ibn-Xəttab (Allah ondan razı olsun) daim Quran və Sünnənin xidmətində olmuş, insanları daim bu iki məsdərdəki xeyirlərə yönəltdi. Səhabələrin sözlərindən onların qəsd etmədikləri batil mənaları çıxarmaq haramdır.

SON SÖZ

Son olaraq bəzi nəticələr və araşdırmalar ilə əlaqəli tövsiyələr etmək istərdim. Ümumiyyətlə, sünnənin müdafiəsi günümüzdə çox gərəkli məsələlərdən biridir. Çünki, hava əhli, dini öz nəfsinin istəyinə uyğunlaşdırmaq istəyən, şəriəti Allah və Elçisinin deyil, öz naqis ağılına görə yozan tayfaların, firqələrin hədəfi ilk öncə sünnə ilə mübarizə olur. Allahın və Elçisinin əmri nəfsinə ağır gələn, hər itaəti özünə ağır bir qaya qaldırmaqdan da betər çətin hesab edən azmış firqələr ya şəriəti öz maraqlarına uyğun yozur, ya da əvvəlcə nəyəsə etiqad edir, sonra isə o batil əqidəyə dəlil axtarırlar. Əhli Sünnə isə bütün etiqadını dəlillər üzərində (Quran, Sünnə və sələfin dini anladığı anlayış üzərində) qurur. Əhli Sünnənin yolu Allaha və Elçisinə şəxsiz təbəçilikdir. Əhli Sünnə peyğəmbəri Quranın izah edəni kimi qəbul edir. Bu izahı özündə ehtiva edən peyğəmbər sünnəsi (yolu və ya hədisləri) ya Quranı təfsilatı ilə izah və bəyan edir, ya Quranda gələn bir xəbəri və ya hökmü təsdiqləyir, ya da Quranda gəlməyən bir xəbəri və ya hökmü müsəlmanlara bildirir. Bununla da sünnə şəriətin tamamlayıcısı və bəyanı rolunu oynayır. Sünnənin belə bir mühüm bir funksiyası var ikən onu öyrənilməli əməl etmək yerinə, görəsən, insanları sünnədən uzaqlaşdırırlar Allahdan qorxmurlarmı? Məgər Allah bizə Quranda peyğəmbərin hökmünə boyun əyməyi və ona qarşı çıxmaqdan çəkindirmirmi? Uca Allah Quranda buyurmuşdur:

«Hər kəs doğru yol ona bəlli olduqdan sonra Peyğəmbərə qarşı çıxsa və möminlərin yolundan başqa bir yolla getsə, onu üz tutduğu yola yönəldər və Cəhənnəmdə yandırar. Ora nə pis dönüş yeridir.» (ən-Nisə, 115) Quranilər də çox vaxt özlərinə doğru yol bəlli olduqdan sonra Peyğəmbərin sünnəsinə qarşı çıxanlardır. Onlar gərək bu ayə barədə düşünsünlər və ayədə deyildiyi kimi möminlərin yolundan başqa bir yolla getdiklərini dərk etsinlər. Çünki, onlar möminlərin zirvəsi sayılan İslam alimlərinin əsrlər boyu getdiyi yolu tərk etmiş, yeni və asan bir yol tapdıqlarını zənn etmiş, müsəlmanlarının umumunun, cumhurunun daim qəbul etdiyi bir məsdəri inkar etməklə indiyə kimi gəlib getmiş milyardlarla müsəlmanı azğınlıqda ittiham etmişlər. Sanki, bu qədər milyardlar içindən bu barmaqla sayılacaq qədər olan azmış tayfanın üzvləri haqq məsdəri düzgün anlamışlar. Uca Allah həmçinin belə buyurmuşdur:

«Xeyr! Sənin Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən çəkişmələrdə səni hakim hesab etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan tam təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar.» (ən-Nisə, 65)

İndi isə həm gələcəkdə bu kitaba əlavə etmək istədiyimiz mövzuları, həm də bu kitabdən faydalanıb digər mövzu ilə əlaqəli digər şübhələri öyrənmək istəyənlərin (xüsusən də bu sahədə araşdırma edənlərin) amalını asanlaşdıracaq bəzi şübhələri yeni araşdırmaların mövzusu kimi tövsiyə edirik. Əslində bu

şübhələrin hamısı elm əhli tərəfindən cavbalandırılmışdır. Həmin şübhələrdən;

1) Yalnız Allahın Quranda haram etdiyini (hədislərdəki haramları deyil) haram qəbul etmək və yalnız Qurandakı halalı halal hesab etmək.

2) Əhəd (tək səhabə yoluyla gələn) hədisləri inkar etmək.

3) Buxari, Müslim və başqa hədis rəvayətlərinə qarşı əsassız ittihamlar irəli sürmək.

4) Səhabələrdən çox hədis rəvayət edənlərə (Əbu Hureyrə, Aişə və s.) - Allah onlardan razı olsun - qarşı müxtəlif ittihamlar irəli sürmək.

5) Bəzi mötəbər hədis alimlərini guya Əməvilərin və ya Abbasilərin maraqlarına uyğun hədis uydurmaqda ittiham etmək.

6) Sünnənin ümməti ixtilafa apardığını iddia etmək².

7) Sünnə ilə hökm verməyin hökmdə şərikliyə aparması iddiası.

Bunun üzərinə də Quranilərin etiqadlarından, şəriət məsələlərindəki (namaz, oruc, zəkat, miras və s. məsələlərdəki) təhriflərindən və Quranı yanlış təfsir etmələrindən müxtəlif nümunələr də əlavə etmək olar.

Sonda Allahın salavatı və salamı Muhəmmədə, onun ailəsinə və səhabələrinin üzərinə olsun!

² Çox maraqlıdır ki, onlar "sünnənin ümməti ixtilafa apardığını" deyirlər, lakin, özləri tək Quranı məsdər götürsələr də təkçə namazın vaxtı və rükətləri barədə beşdən çox fikir üzərində ixtilaf etmişlər.

İstifadə edilmiş mənbələr:

- 1) Qurani-Kərimin Azərbaycan dilinə tərcüməsi.
- 2) Səhih əl-Buxari, Muhəmməd İsmail əl-Buxari.
- 3) Səhih əl-Muslim, Müslim ibnil-Həccəc əl-Quraşi..
- 4) Sünəni Əbi Davud, Süleyman ibnil-Əş'as əl-Əzdi.
- 5) Sünən ibn Macəh, Muhəmməd İbn Yəzid ibn Macəh.
- 6) Sünən ət-Tirmizi, Muhəmməd ibn İsa ət-Tirmizi.
- 7) Sünən əd-Dərimi, Abdullah ibn Abdur-Rahmən.
- 8) Sünən əd-Darəqutni, Əbul-Həsən Əli ibn Ömər.
- 9) Musnədi Əhməd, İmam Əhməd ibn Hənbəl.
- 10) əl-Mərifə, Əhməd ibnil-Huseyn əl-Beyhəqi.
- 11) əl-Mustədrək, Əbu Abdullah əl-Hakim ən-Nisaburi.
- 12) Fəthul-Bari Şərhi Sahihil-Buxari. İbn Həcər.
- 13) Riyadus-Salihin, Yəhya İbn Şərəfud-Din ən-Nəvəvi.
- 14) Mərifətu Ənvai Ulumul-Hədis, ibn Salah.
- 15) Şərhi Sahihil-Muslim, Yəhya ən-Nəvəvi.
- 16) Şərhi Divanul-Həməsə, Əhməd əl-Mərzuqi.
- 17) Cəmiu Bəyən-il-İlmi va Fadlihi, ibn abdil-Bərr.
- 18) Sahih əl-Cami, Muhəmməd Nasiruddin əl-Albani.
- 19) Mustalah əl-Hədis, Muhəmməd Saleh əl-Useymin.
- 20) Təqyidul-İlm, Əbu Bəkr Əhməd Xətib əl-Bağdadi.
- 21) Tabaqatul-Kubra, Muhəmməd İbn Səd əl-Haşimi.
- 22) əl-Muvafaqat, İbrahim ibn Musa əş-Şatibi.
- 23) Haşiyətu İbn Abidin, Muhəmməd Əmin əd-Diməşqi.
- 24) Xizənətul-Ədəb, Əbu Bəkr Əhməd Xətib əl-Bağdadi.

- 25) Zəmmul-Kəlam və Əhlih, Əl-Həravi, Abdullah əl-Ənsarinin təhqiqi ilə.
- 26) Cəmiul-Bəyən, İbn Cərir Ət-Təbəri. Ə. Şakir.
- 27) Təfsirul-Quranil-Azim, İsmail ibn Ömər İbn Kəsir.
- 28) Təfsirul-Quranil-Kərim, İbnul-Qeyyim əl-Covziyyə.
- 29) Teysirul-Kərimur-Rahmən, Abdur-Rahmən əs-Sədi.
- 30) Təfsirul-Muyəssər. Nuxbətun minəl-Uləmə.
- 31) Ədvaul-Bəyən, Muhəmməd Əmin əş-Şinqiti.
- 32) əs-Sunnətu və Məkənətuhe fit-Təşrii əl-İsləmi, dr. Mustafa əs-Sibəi.
- 33) əl-Quraniyyun, nəşə'uhum, aqaiduhum, ədillətuhum, Ali Muhəmməd Zeynu.
- 34) Dirasəət fil-hədis ən-Nəbəvi va tarixi tədvinuhu, Muhəmməd Mustafa əl-Əazami.
- 35) əl-Hədis Huccətun binəfsihi fil-Aqaidi vəl-Əhkam, şeyx Albani.
- 36) Məkənət Sunnətu-Nəbəviyyə. Umar.
- 37) Quraniyyun, nəşə'uhum, aqaiduhum...
- 38) Quraniyyun va Şubuhətuhum həvləs-Sunnə.
- 39) Difəan anis-Sunnə, Abdul-Ğani Abdul-Xaliq.
- 40) Hucciyətul-Hədis ən-Nəbəvi. Muhəmməd İsmail əs-Sələfi.
- 41) əs-Sunnətu, Hucciyətuhə va Məkənətuhe fil-İsləm var-Raddu alə Munkiriyhə, Muhəmməd Loğman.
- 42) Naqd Usul əl-Aqlaniyyin, Süleyman əl-Xuraşi.
- 43) Əl-İtibar fin-Nəsixi vəl-Mənsuxi minəl-Əəsər, Əbu Bəkr əl-Həmədani.
- 44) əl-Mədxəl ilə dələilin-Nubuvvət.
- 45) Savaiq əl-Mursələ, İbnul-Qeyyim.
- 46) Məcmuul-Fətəva, İbn Teymiyyə.

- 47) əl-Ənvar fi Şəməilin-Nəbiyyil-Muxtar.
- 48) İləmul-Muvaqqiin, İbnul-Qeyyim.
- 49) İbn Kəsirin «əl-Kəbəir» kitabı.
- 50) Kitəb-ər-Ruh, İbnul-Qeyyim.
- 51) Məcmuul-Fətəva, İbn Teymiyyə.
- 52) ər-Risələ əl-Arşıyyə, İbn Teymiyyə.

Mündəricat

Kitabın içindəkilər.....	3
Ön söz.....	5
Birinci şübhə: “ <i>Hədislərimi Quranla tutuşdurun</i> ” rəvayəti.....	7
İkinci şübhə: « <i>Biz Kitabda heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadıq.</i> ».....	9
Üçüncü şübhə: « <i>Biz Kitabı sənə hər şey üçün bir izah etdik.</i> ».....	10
Dördüncü şübhə: Allah Zikri qoruyacağını deyir, bəs hədislər?.....	12
Beşinci şübhə: « <i>Quranda hər şey ətraflı izah olunub</i> ».....	16
Altıncı şübhə: Zəif və uydurma hədislər var, bunu necə anlayacağıq?!.....	19
Yeddinci şübhə: Sünnə vəhy deyil, biz Qurana tabe olmalıyıq.....	21
Səkkizinci şübhə: İtaət ayələri yalnız peyğəmbərin zamanına aiddirmi?.....	36

Doqquzuncu şübhə: Peyğəmbər <small>صلی اللہ علیہ وسلم</small> hədis yazmağı birdəfəlik qadağan etmişdirmi?.....	39
Onuncu şübhə: Hədislər peyğəmbərdən iki yüz il sonra yazılıb?.....	59
On birinci şübhə: Hədislər ağıla ziddir, belə olduqda onu necə qəbul edək?!.....	67
On ikinci şübhə: Hədislər Qurana ziddir, belə halda onu necə qəbul edək?!.....	80
On üçüncü şübhə: Ömər ibnil-Xəttab'ın “Bizə Allahın kitabı yetər!” sözü.....	95
Son söz.....	102
İstifadə edilmiş mənbələr.....	105
Mündəricat.....	107